MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

GEMEENTE LEERSUM

Drs. B.H.H.M. Giesen-Geurts
Drs. A.L. Vernooij

© PROVINCIE UTRECHT DIENST RUIMTE EN GROEN 1991

VOORWOORD

Voor U ligt het rapport betreffende de gemeente Leersum van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht. Mede dankzij de inbreng van de gemeente Leersum en vele van haar inwoners treft U in dit rapport een schat aan gegevens over gebouwen, gebieden en andere cultuurhistorisch waardevolle elementen aan.

Het Monumenten Inventarisatie Project is een initiatief van de rijksoverheid om binnen een korte periode (1987-1992) een landelijk overzicht te verkrijgen van de jongere bouwkunst en stedebouw tussen 1850 en 1940. De uitvoering van dit project is in handen gelegd van de provincies en de vier grote steden. De Provincie Utrecht heeft een aanzienlijke bijdrage geleverd aan het M.I.P. door ook de oudere bouwkunst van vóór 1850 te inventariseren volgens de standaard-methodiek. Op deze wijze kan een complete en geautomatiseerde databank van alle cultuurhistorisch waardevolle elementen opgebouwd worden.

De breed opgezette inventarisatie per gemeente dient als basis voor een nadere selectie ten behoeve van plaatsing op de rijksmonumentenlijst, een procedure die na 1992 zal gaan plaats vinden.

In meer algemene zin vormt het M.I.P. een uitgangspunt voor het beleid van de drie overheden ten aanzien van monumentenzorg, stadsvernieuwing en ruimtelijke ordening. Het kan dienen als materiaal voor publicaties in zowel toeristische als wetenschappelijke sfeer. Zeker niet in de laatste plaats kan dit onderzoek bijdragen aan de kennis van en de waardering voor ons cultureel erfgoed.

mr D.H. Kok
Lid van Gedeputeerde Statenm van
Utrecht

INHOUDSOPGAVE

Verantwoording 5

DEEL A
BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING 6

1 Inleiding 7

2 Bodemgesteldheid en afwatering 9

3 Occupatie en ruimtelijke ontwikkeling tot 1850 11
3.1 Vroege bewoning 11
3.2 Ontginning 11
3.3 Grondgebruik 12
3.3.1 Agrarisch grondgebruik 12
3.3.2 Delfstoffenwinning 13
3.4 Infrastructuur 13
3.4.1 Landwegen 13
3.4.2 Waterwegen 13
3.4.3 Dijken en kades 13
3.4.4 Militaire infrastructuur 15
3.5 Nederzettingen 15
3.5.1 Leersum 15
3.5.2 Ginkel 17
3.5.3 Darthuizen 17
3.5.4 Verspreide bebouwing 18
3.5.5 Bijzondere bebouwing 18

4 Ruimtelijke ontwikkeling 1850-1940 19
4.1 Ruimtelijke structuur omstreeks 1850 19
4.2 Grondgebruik 19
4.2.1 Agrarisch grondgebruik 19
4.2.2 Bebossing 20
4.2.3 Delfstoffenwinning 20
4.3 Infrastructuur 20
4.3.1 Landwegen 20
4.3.2 Waterwegen 21
4.3.3 Spoor- en tramwegen 21
4.4 Nederzettingen 21
4.4.1 Leersum 22
4.4.2 Ginkel 22
4.4.3 Verspreide bebouwing 23

5 Recente ruimtelijke ontwikkelingen 24

DEEL B INVENTARISATIE 25

1 Stedebouwkundige typologie 26
1.1 Gebieden binnen de bebouwde kom 26
1.1.1 Dorpskernen vóór 1850 26
1.1.2 Dorpsgebieden 1850 - 1940 26

1.2 Gebieden buiten de bebouwde kom 26
1.2.1 Verdedigingswerken vóór 1850 en 1850-1940 26
1.2.2 Buitenplaatsen vóór 1850 26
2 Gebieden met bijzondere waarden 28
2.1 Inleiding 28
2.2 Gebieden met bijzondere waarden in de gemeente Leersum 30
2.2.1 Zuylestein 31
2.2.2 Grebbelinie 34

3 Archeologische terreinen en historisch-landschappelijke elementen en structuren 38
3.1 Archeologische terreinen 38
3.2 Historisch-landschappelijke elementen en structuren 39

4 Bouwkundige typologie 40
4.1 Verdedigingswerken, zaken en gebouwen met een militair karakter 40
4.2 Bruggen, sluizen en andere weg- en waterbouwkundige werken en derzelver hulpmiddelen 40
4.3 Voorwerpen op velden, pleinen en straten 40
4.4 Gebouwen voor het lands-, gewestelijk en plaatselijk bestuur 40
4.5 Kerkelijke gebouwen en bijzondere onderdelen daarvan, alsmede woningen voor kerkelijke functionarissen 41
4.6 Uitvaartcentra en begraafplaatsen 41
4.7 Handels- en kantoorgebouwen en gebouwen voor transport en opslag 41
4.8 Gebouwen van liefdadigheid, gezondheidszorg, wetenschap en cultuur 42
4.9 Gebouwen voor sport, recreatie, vereniging, vergadering en horeca 42
4.10 Kastelen, landhuizen, buitenplaatsen, historische parken en tuinen en daarbij behorende bijgebouwen en objecten 42
4.11 Woningen en woningbouwcomplexen 42
4.12 Boerderijen 46
4.13 Bedrijfsgebouwen 48

5 Inventarisatie van bouwkundige objecten 49
5.1 Toelichting 49
5.2 Objecteninventarisatie 1

LITERATUUR EN BRONNEN

BIJLAGEN

Lijst van opgenomen objecten

VERANTWOORDING

Dit rapport verschijnt in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht. Het betreft de gemeente Leersum, die deel uitmaakt van het inventarisatie-gebied 'Utrechtse Heuvelrug'.

De opzet, indeling en gevolgde methodiek zijn in globale zin conform de richtlijnen, die door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg zijn opgesteld. Op enkele punten is er sprake van een aanvulling of uitbreiding. Zo is er relatief meer aandacht besteed aan de occupatie en de ruimtelijke ontwikkeling in de periode vóór 1850. Een vergelijkbare uitbreiding betreft de objectinventarisatie zelf. De inventarisatie behelst ook de beschrijving en documentatie van cultuurhistorisch waardevolle objecten uit de periode vóór 1850, inclusief de reeds beschermde monumenten.

Het rapport bestaat uit twee delen: deel A geeft een beschrijving van de historisch-ruimtelijke ontwikkeling in drie perioden (vóór 1850, 1850-1940, 1940-heden) en deel B bevat de eigenlijke inventarisatie. Hoofdmoot van deel B vormt de objectinventarisatie. Daaraan voorafgaand worden achtereenvolgens beschreven de stedebouwkundige typologie, de gebieden met bijzondere waarden, de archeologische terreinen (volgens opgave R.O.B.), de historisch-landschappelijke elementen en de bouwkundige typologie.
Als bijlage treft U aan een alfabetische adressenlijst van alle opgenomen objecten, zowel die van vóór 1850 als die uit de periode 1850-1940, inclusief de reeds beschermde rijksmonumenten. Bij ieder adres is het bouwtype vermeld alsmede een voorselectie in drie categoriëen. Op basis van een aantal criteria is aan het MIP deze nadere selectie toegevoegd om binnen de brede inventarisatie een gedifferentiëerd monumentenbeleid te kunnen voeren: categorie 1 bevat de meest waardevolle panden en kan een uitgangspunt zijn voor de selectie op rijksniveau. Tevens zijn dit de potentiële gemeentelijke monumenten, die aangevuld kunnen worden met objecten uit categorie 2, zeker wanneer deze zich in gebieden met "bijzondere waarden" bevinden. Categorie 3 zijn objecten die enige cultuur-historische waarde bezitten en van ondersteunende betekenis zijn, met name binnen de genoemde gebieden. Deze objecten zijn niet "zwaar" genoeg voor een stringente bescherming maar dienen eerder betrokken te worden bij het ruimtelijkordeningsbeleid en het welstandstoezicht.

Drs. R.K.M. Blijdenstijn,
Projectleider MIP,
Provincie Utrecht.

DEEL A BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING

1 INLEIDING

De gemeente Leersum ligt in het zuidoosten van de provincie Utrecht. Het grondgebied van de gemeente is gelegen op de stuwwal van de Utrechtse Heuvelrug en langs beide beide flanken. Het zuidwestelijke deel van Leersum heeft een ondergrond die bestaat uit rivierafzettingen van de Rijn.

Binnen het kader van het MIP maakt de gemeente deel uit van de regio 'Utrechtse Heuvelrug'.

Op 1-1-'89 bedroeg het inwonertal van de gemeente 6.566 personen. De gemeente beslaat een oppervlakte van circa 3100 HA.

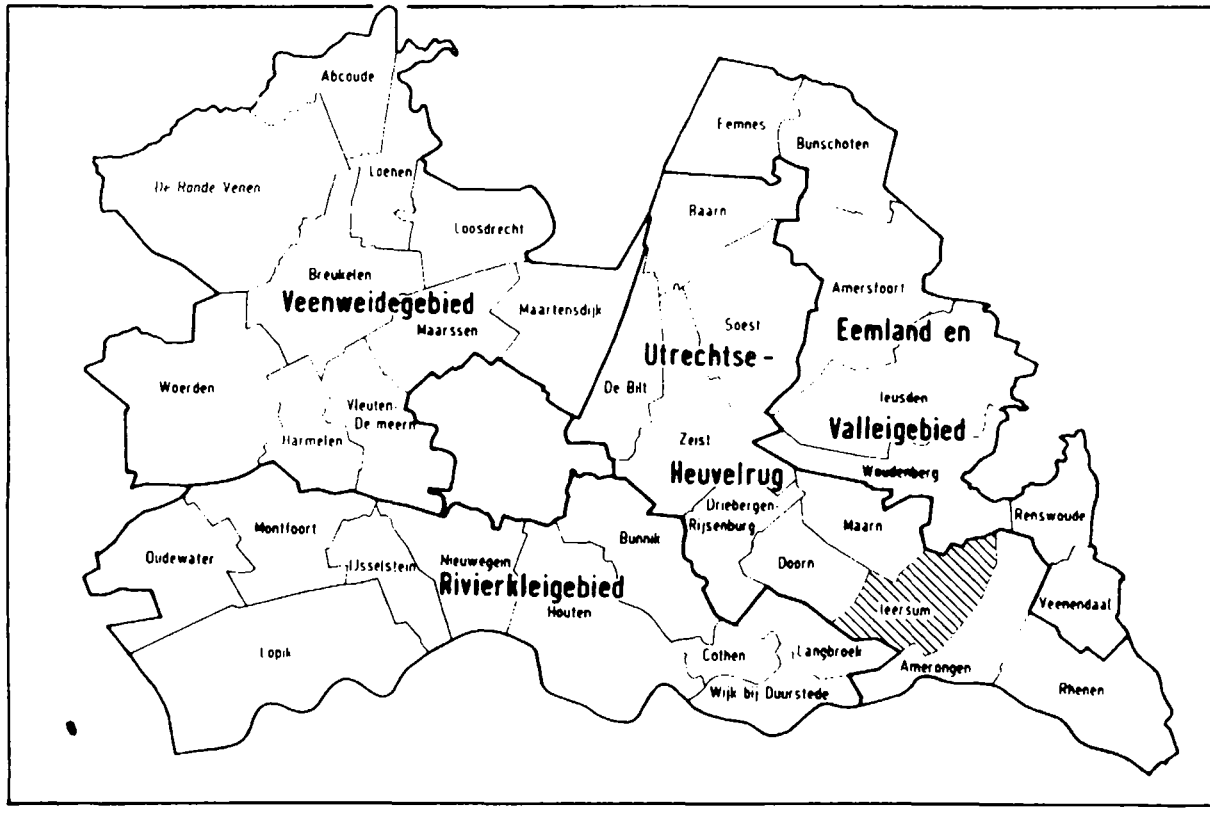

Afb. 1 Gebiedsindeling Monumenten Inventarisatie Project provincie Utrecht.

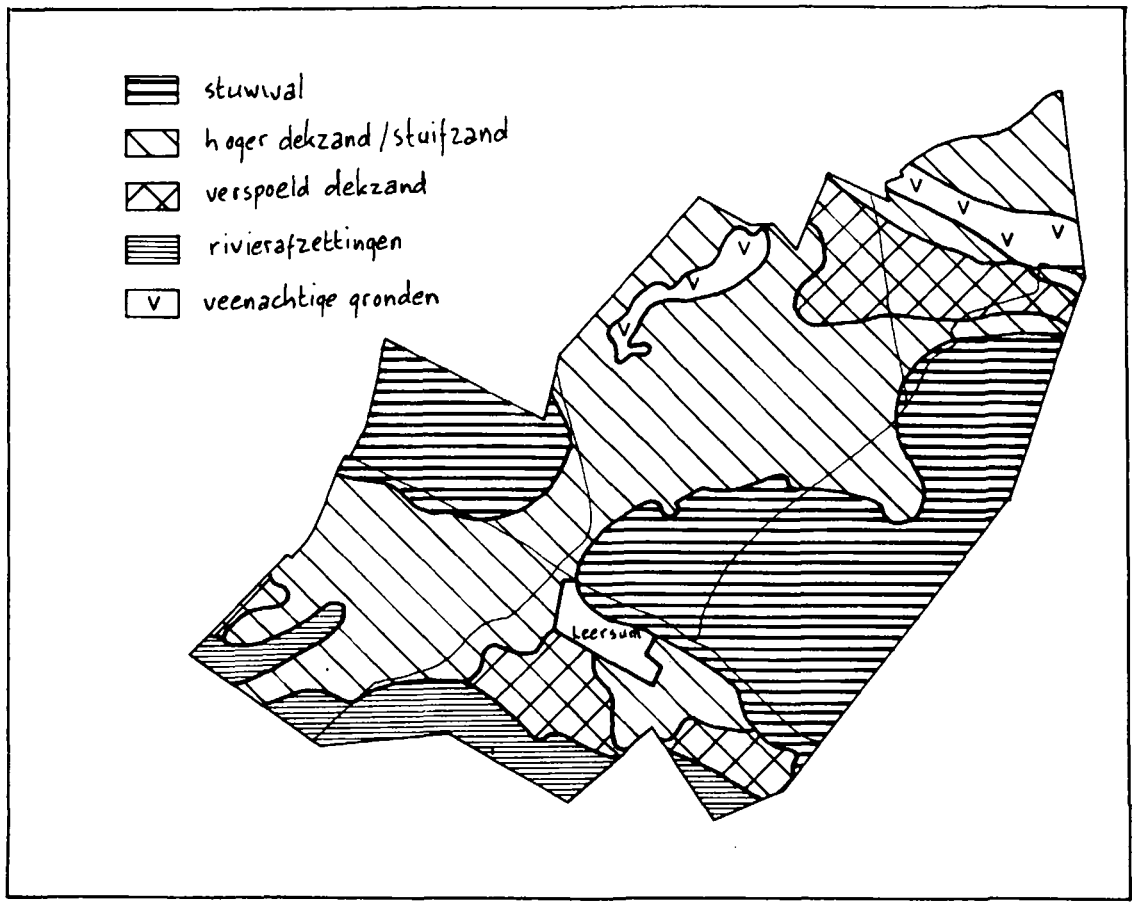

Afb. 2 Grondsoorten in Leersum (Naar: Geomorfologische kaart 1:50.000).

2 BODEMGESTELDHEID EN AFWATERING

Bodemgesteldheid

Het grondgebied van Leersum ligt aan weerszijden van de de noordoost-zuidwest georiënteerde stuwwal, de Utrechtse Heuvelrug. De bodem in dit gebied bestaat uit grof, grindhoudend zand. In Leersum is door latere erosie een onderbreking in de stuwwal ontstaan, die bekend staat als de Darthuizerpoort (zie afb. 2). De stuwwallen zijn te vinden aan de ene zijde als de Darthuizerberg en aan de andere zijde als de Zuilensteinse Kop. De beide gestuwde gebieden bereiken een hoogte van circa 50 m.; de Darthuizerpoort daarentegen ligt lager dan 10 m.

Beide stuwwal-delen worden begrensd door dekzand- en stuifzandgebieden. In het zuidwesten van Leersum worden de gestuwde afzettingen en de dekzanden begrensd door het sedimentatiegebied van de Rijn. Lager gelegen dekzanden zijn daar verspoeld en gaan over in laaggelegen rivierafzettingen (komkleigronden) langs de grens met Langbroek.

Het ten noorden van de Heuvelrug gelegen gebied maakt in geologisch opzicht deel uit van de Gelderse Vallei. Voor een deel hebben de dekzanden in dit gebied altijd aan de oppervlakte gelegen. De lager gelegen dekzandgebieden in het noordelijk deel van dit gebied zijn echter door veen bedekt geweest. Vanaf de 15de eeuw heeft men het veen voor brandstof afgegraven. Een gebied met veenbedekking lag in de noordwesthoek (Ginkel) ter plaatse waar nu een vlak gebied met strookvormige percelering ligt. Een kleiner veengebied lag in de noordwesthoek. Door de afgraving zijn daar enkele plassen ontstaan.

De oudste bewoning was gesitueerd op de overgang van de hoge stuwwallen naar de lager gelegen veen- (langs de Bovenhaarweg) en rivierkleigebieden. Op deze overgangszone lagen ook de oude akkergronden, de engen. Met name het dorp Leersum bezat een aanzienlijke uitgestrektheid aan eng-gronden ter weerszijden van de straatweg. Ten gevolge van naoorlogse overbouwing zijn deze engen nauwelijks meer herkenbaar.

Afwatering

Dankzij de hoge ligging van de meeste gronden heeft een groot deel van het gebied een natuurlijke afvloeiing van het water via de bodem. Het lager gelegen noordelijke gebied loost op het Valleikanaal, dat in de jaren 1937-49 is aangelegd; daarvoor vond lozing plaats op de Bisschop Davidsgrift.

De gronden in het zuidwesten wateren af op de Gooyerwetering, die de grens vormt tussen Leersum en Langbroek.

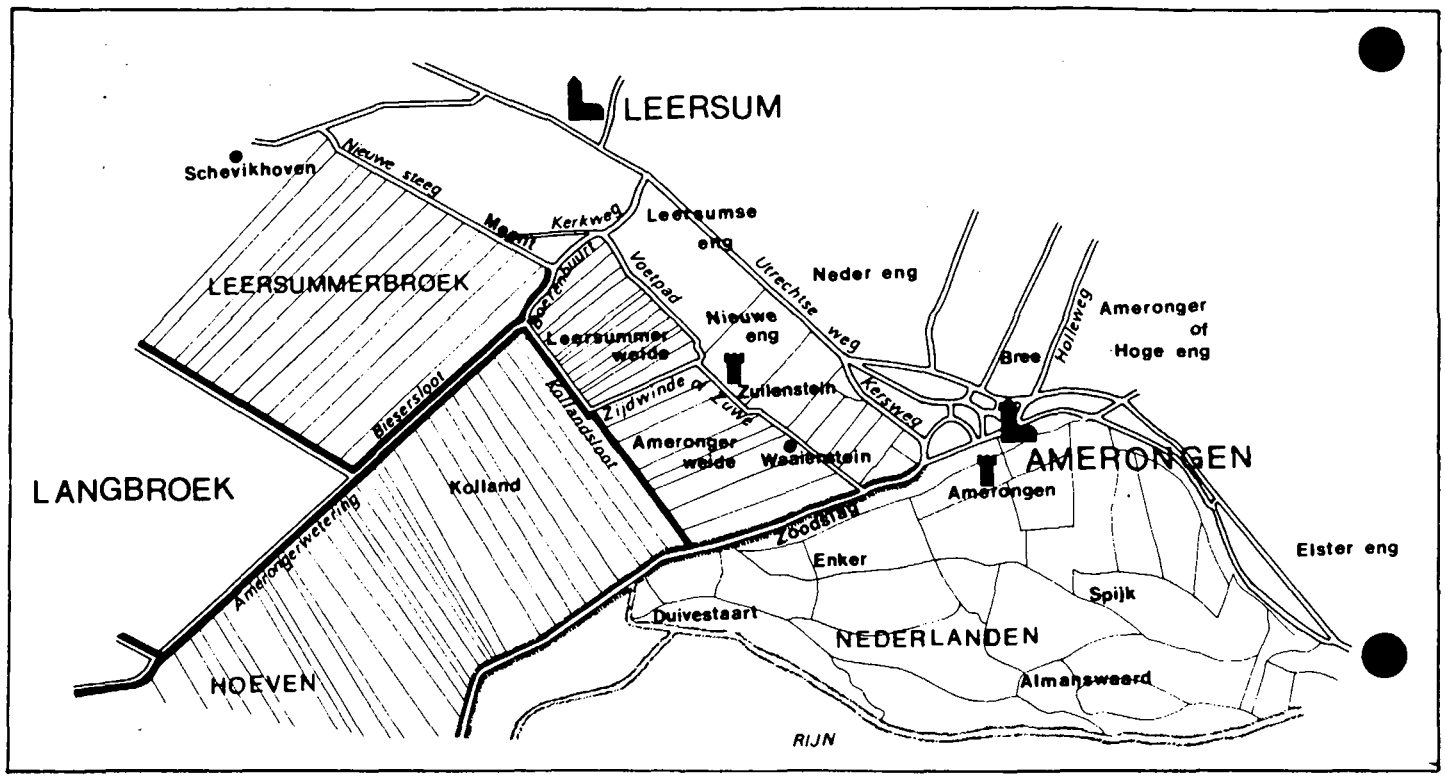

Afb. 3 Situering van de engen, weiden en broeken in Leersum en Amerongen (uit: Dekker 1983).

3 OCCUPATIE EN RUIMTELIJKE ONTWIKKELING TOT 1850

3.1 VROEGE BEWONING

In de prehistorie vormde de Utrechtse Heuvelrug een geschikte woonomgeving. Vooral in de zone langs de stuwwallen wijzen vondsten op bewoning daterend uit de IJzertijd (800 v.Chr. - 0), de Bronstijd (2100 - 800 v.Chr.) en zelfs uit het Neolithicum (5300-2100 v.Chr.).

Langs de Utrechtsebaan wijst een vondstconcentratie op een Neolithische nederzetting ter plekke. In het Zuilensteinse bosch hebben in de IJzertijd mogelijk meerdere nederzettingen gelegen; op drie plaatsen wijzen vondsten in die richting.

Opvallend is het grote aantal grafheuvels (waaronder enkele concentraties), die vermoedelijk voor het grootste deel uit de Midden-Bronstijd dateren (1800 - 1100 v.Chr.). In Leersum ligt een groep grafheuvels op de zgn. Zuilensteinse kop, tegen de grens met Amerongen, en een groep aan de westzijde van de Darthuizerberg (zie ook deel B, par. 3.1).

3.2 ONTGINNING

Bewoning vanaf de Merovingische tijd
De naam Leersum komt voor het eerst op schrift voor in een document uit de 11de eeuw als 'Hlarashem'. De bewoning gaat zeker verder in de tijd terug. Misschien is het gebied zelfs vanaf de IJzertijd voortdurend bewoond geweest. Bodemvondsten wijzen uit dat het gebied in de Merovingische tijd bewoond was. De bewoning betrof slechts een klein gedeelte van het huidige dorpsgebied. Een kleine nederzetting bevond zich in dezelfde overgangszone als waar in de late Middeleeuwen de engen lagen. Of deze vroege nederzetting zich op exact dezelfde plek heeft bevonden als het latere dorp is niet bekend, maar lijkt wel waarschijnlijk.

Ontginning van het Leersummerbroek
Zoals in hoofdstuk 2 reeds is beschreven lagen in het zuidwestelijke deel van de gemeente lage verspoelde zandgronden en lage rivierkleigronden (komkleigronden). Door de gebrekkige afwatering was men tot in de 11de eeuw niet in staat de waterhuishouding van dit gebied afdoende te reguleren. Met name in de winterperiode kon in de laagste delen van het gebied wateroverlast optreden door hoge rivierstanden. Enkele delen van het Leersummerbroek zijn mogelijk in de 11de of het begin van de 12de eeuw ontgonnen. De laagste delen, grenzend aan de ontginningen van Langbroek, alsmede de broeklanden van Darthuizen konden pas ontgonnen worden na de afsluiting van de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede in 1122.

Ontginning en afgraving van de Leersumse venen
Aan de noordoostzijde van de Utrechtse Heuvelrug werden de stuwwallen en dekzanden begrensd door een uitgestrekt veengebied, dat het gehele dal van de Gelderse Vallei opvulde. Op de overgang van dekzand naar veen was reeds in de vroege middeleeuwen enige bewoning aanwezig. Als voorbeeld kan de nederzetting Ginkel

genoemd worden, die in het noorden van Leersum op de grens met Amerongen was gelegen. Het veengebied werd vanuit deze op het zand gelegen nederzettingen op extensieve wijze geëxploiteerd.

Nadat de venen van Amerongen en Ginkel in 1528 in het bezit waren gekomen van Karel V werden initiatieven ontplooid om het veen in commerciële exploitatie te nemen. In 1550 kreeg een consortium van voornamelijk Antwerpse ondernemers onder leiding van Gilbert van Schoonbeke toestemming te gaan vervenen in de Ginkelse venen. Ten behoeve van de afwatering werd een in noordelijke richting op de Eem afwaterende grift (de Schoonebeekergrift) aangelegd, die tevens diende om het veen af te voeren. Na de afgraving van het veen werd de grond in gebruik genomen als weide- of hooiland. Pachters van de grond dienden de percelen te omheinen met uit els bestaande houtsingels. Het noordelijke gebied van Leersum (ruwweg het gebied ten oosten van de Ginkelseweg) valt binnen dit ontginningspatroon. Tot in de twintigste eeuw zijn veel perceelscheidingen gemarkeerd door begroeiing.

Laaggelegen gedeeltes werden vanaf de tweede helft van de 17de eeuw door middel van baggeren uitgeveend. Dit leidde tot de vorming van plassen; een voorbeeld zijn de plassen in het Leersumse Veld. Aan de Heulweg stonden enkele woonhuisjes van baggeraars.

3.3 GRONDGEBRUIK

3.3.1 Agrarisch grondgebruik

Vrijwel alle grond was op een of andere wijze van belang als onderdeel van de agrarische bedrijfsvoering. Een groot deel van het heide- en bosgebied werd echter extensief benut (beweiding, hout- en strooiselwinning) en wordt daarom meestal niet tot het agrarische gebied gerekend.

Reeds in de 17de eeuw had het gerecht Leersum de eigendom van de resterende veengronden aan zich getrokken. In de 18de eeuw verhuurde het gerecht de heide aan enkele boeren om hun vee te weiden; het werd hen verboden plaggen te maaien of turf te steken.

Het meest intensief gebruikt en bewerkt was de eng, het akkerland. De eng van Leersum strekte zich uit in een langgerekte strook aan weerszijden van de Utrechtseweg tot aan Zuylestein in het oosten en de kruising van de straatweg met de Darthuizerpoort/Broekhuizerlaan in het westen. Ook in Darthuizen waren gronden als akkerland in gebruik; van een aaneengesloten gebied dat eng genoemd werd was in Darthuizen echter geen sprake. Tabaksteelt (op eng-gronden) kwam in Leersum in veel mindere mate voor dan in Amerongen of Elst. Omstreeks 1850 waren in Leersum slechts 6 HA in gebruik als tabaksland.

De afgegraven veengronden in Ginkel waren in bodemkundig opzicht zo wisselend dat ze een divers gebruik kenden: op een kaart van de Ginkelse landerijen uit 1713 (RAU Top. Atlas 2176) overheerst de aanduiding als bouwland en heideveld, daarnaast komen percelen veen, bos, wei en 'veenachtig heiveld' voor.

De lager gelegen gebieden bij de grens met Langbroek waren grotendeels in gebruik als weide of hooiland.

Van de totale oppervlakte aan landbouwgronden was in het begin van de 19de eeuw verreweg het grootste deel in gebruik als akkerland. In de enquête uit 1815 werden 1200 morgen akkerland tegenover 70 morgen weiland opgegeven. Hei- en veengronden besloegen 712 morgen.

3.3.2 Delfstoffenwinning

Zie 3.2

3.4 INFRASTRUCTUUR

3.4.1 Landwegen

Aan de zuidzijde van de Heuvelrug ligt de belangrijke hoofdweg vanaf Rhenen via Leersum en Zeist naar De Bilt. Deze weg maakte deel uit van een reeds in de 10de eeuw bekende handelsweg tussen Keulen en Utrecht, de 'via regia' (koningsweg of grote heerweg) genaamd. In Leersum liep deze weg door de dorpskern, ten zuiden van wat nu de Rijksstraatweg is geheten. Welk tracé de weg daarbij volgde is niet exact bekend. Begin 19de eeuw ging deze weg deel uitmaken van een landelijk net van rijkswegen als 'groote weg der 1ste klasse no. 6' van 's-Gravenhage naar de Duitse grens. In 1814 werd de weg bij Darthuizen rechtgetrokken. Bij de grens met Amerongen werd in 1820 een tol opgericht.

De overige wegen waren slechts van lokaal of interlokaal belang. Interlokale wegen waren de Scherpezeelseweg (voorheen Woudenbergseweg) in de richting van Ginkel, de weg door de Darthuizerpoort in de richting van Maarn en de Langbroekerweg richting Langbroek. Lokale wegen waren bijvoorbeeld de paden die vanuit het dorp naar de heidegebieden op de Heuvelrug liepen. In het zuidwestelijk gebied Darthuizen was een tamelijk fijnmazig padenstelsel aanwezig.

3.4.2 Waterwegen

Doorgaande waterverbindingen kwamen op het grondgebied van Leersum niet voor. In het uiterste noordoosten liep de Schoonebeekergrift die in de 16de eeuw werd gegraven om het veen te ontwateren en de turf af te voeren. Delen van de grift zijn nog in het landschap herkenbaar.

3.4.3 Dijken en kades

Dijken en kades komen in de gemeente niet voor.

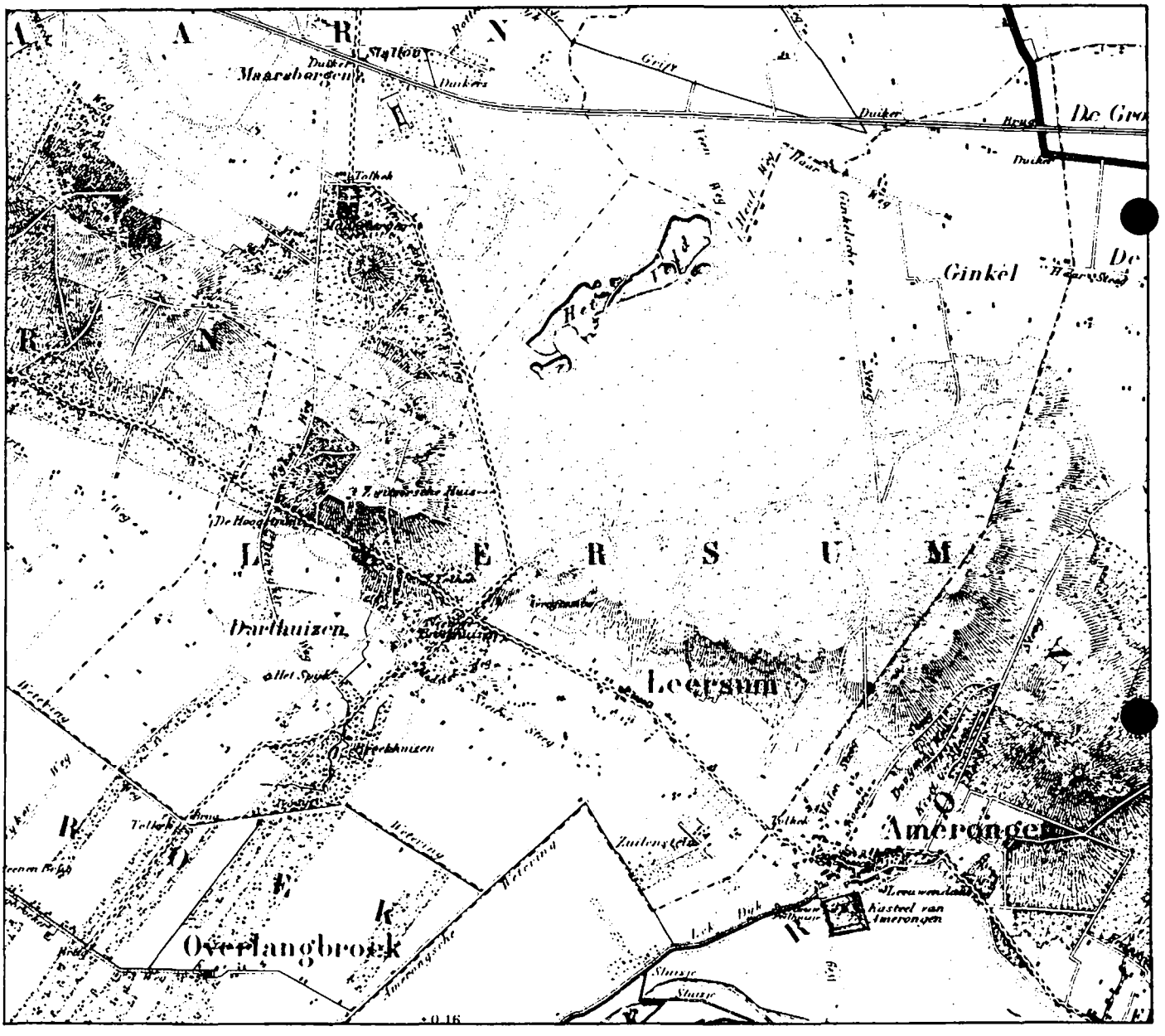

Afb. 4 Fragment van de 'Kaart van de provincie Utrecht' uit 1862. Het wegenpatroon en de nederzettingsstructuur komen op de kaart duidelijk naar voren.

3.4.4 Militaire infrastructuur

In 1629, tijdens de Tachtigjarige Oorlog, werden plannen gemaakt om een extra verdedingingslinie aan te leggen vóór de Hollandse Waterlinie. De Staten van Utrecht besloten tegen de Spaanse troepen een 'retrenchement of wal te doen maken van af de Grebbe tot aan de Zuiderzee'. Dit eerste plan voor de aanleg van een 'grebbelinie' werd niet gerealiseerd.

In 1741 werd wederom een plan opgesteld om te komen tot een verdedigingslinie in de Gelderse Vallei. Tussen 1742 en 1755 werden diverse werken uitgevoerd, die samen de Grebbelinie vormen. In 1785/86 werden enkele nieuwe werken aangelegd. Een deel van de aarden wal met gracht uit 1742/55 ligt nog steeds op het grondgebied van Leersum, in de noordoosthoek.

3.5 NEDERZETTINGEN

De zuidwestflank van de Heuvelrug was reeds in de prehistorische tijd een intensief bewoond gebied. In deze langgerekte zone is in de vroege Middeleeuwen een aantal esdorpen tot ontwikkeling gekomen. Typerend voor de meeste van deze dorpen is de overeenkomstige structurele opzet: twee hoofdwegen (bovenweg en benedenweg) met het dorp aan de benedenweg, de akkers (eng) aansluitend aan de dorpsbebouwing aan de hoge zijde van de weg, de bebouwing in een lineair patroon langs de benedenweg, eventueel met een verdichting nabij de aan een brink gesitueerde kerk en haaks op de hoofdwegen aansluitingswegen naar de broekgronden en de heide (schaapsdriften).

Binnen de huidige gemeente Leersum vormde het dorp Leersum de enige dorpskern. Buiten deze kern kwam enige verspreide bebouwing voor in Darthuizen en in het gebied ten noordoosten van de Heuvelrug, Ginkel.

Darthuizen vormde vroeger een afzonderlijk rechtsgebied en had zelfs een eigen kapel; ook Ginkel werd als afzonderlijke heerlijkheid vermeld. Behalve de nederzetting Leersum worden daarom ook Darthuizen en Ginkel in afzonderlijke paragrafen besproken.

3.5.1 Leersum

Leersum als traditionele nederzetting, esdorp
In tegenstelling tot in de naastgelegen dorpen Doorn en Amerongen zijn in Leersum geen sporen van het domeinstelsel aanwezig. De grond was niet in handen van enkele heren; er kwam verspreid grondbezit voor. Dit betekent echter niet dat Leersum een veel jongere nederzetting is dan Doorn of Amerongen. Ook met betrekking tot Leersum komen in de bronnen talrijke aanwijzingen voor die wijzen op vroege bewoning. Deze aanwijzingen betreffen met name gegevens over het grondgebruik. Vermeldingen in 14de-eeuwse bronnen wijzen ook voor Leersum op oudere meentverdeling (uit de 13de eeuw of eerder). Net als in andere plaatsen langs de Heuvelrug liggen in Leersum de akkergronden bijeen op de eng.

Afb. 5 Dorpskern van Leersum in 1832 (naar: kadastraal minuutplan, RAU). Duidelijk is de zeer geringe omvang van de kern; de bebouwing rechtsonder bestaat uit boerderijen.

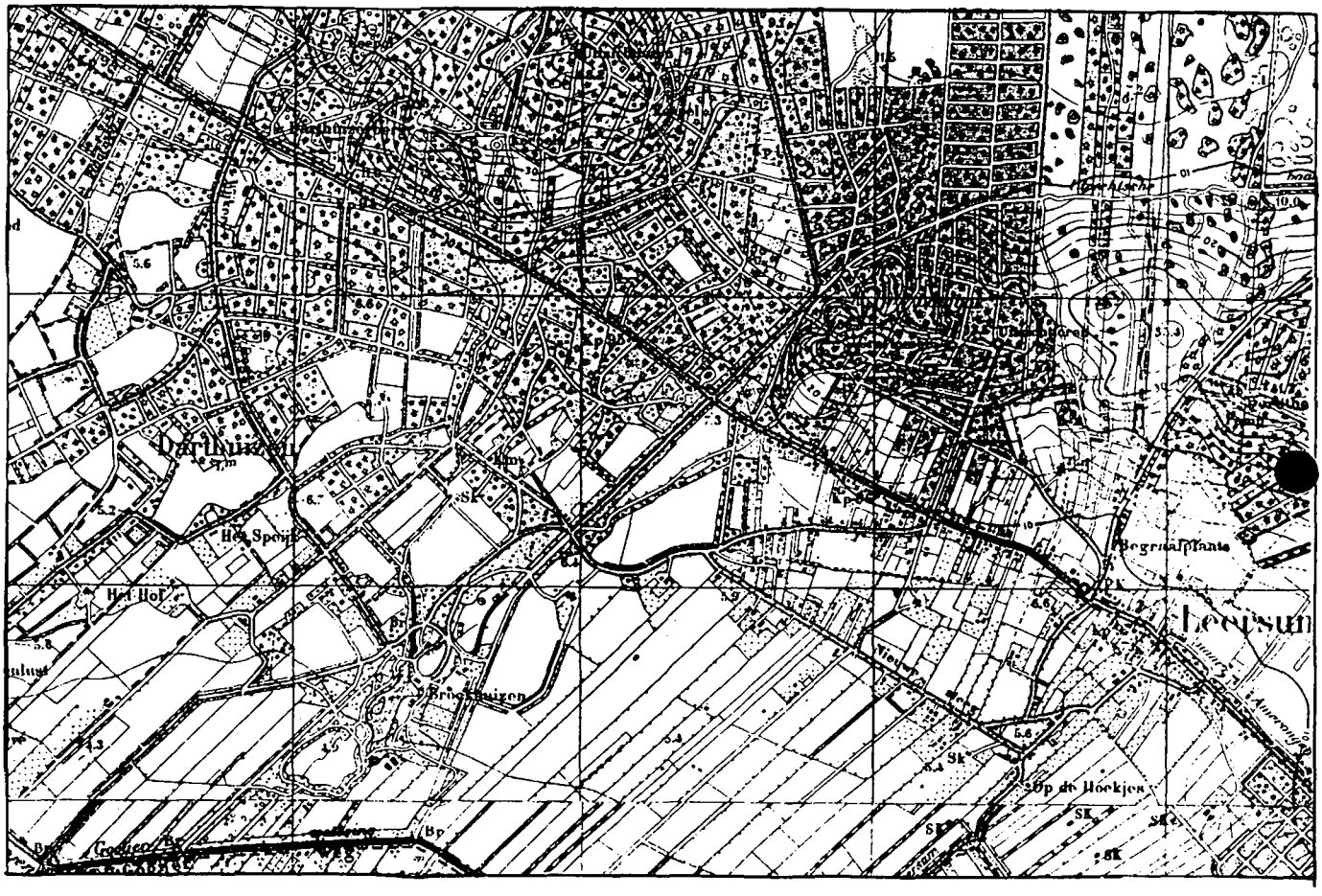

Afb. 6 Topografische kaart van Leersum omstreeks 1930. De Heuvelrug is grotendeels bebost. Langs de straatweg naar Doorn heeft zich een bebouwingslint ontwikkeld.

De kerk van Leersum, een dochterkerk van - en dus jonger als - de kerk van Doorn of Amerongen, is voor het eerst genoemd in een document uit 1312. De oudste delen van de kerk dateren uit het einde van de 13de eeuw. De kerk was geplaatst op de kruising van de 'bovenweg' (de weg Utrecht - Arnhem) met de Scherpenzeelseweg. Pas in 1699 werd Leersum een eigen kerkelijke gemeente met Darthuizen. Voor die tijd viel Leersum in kerkelijk opzicht onder Amerongen.

Directe gegevens over het bewoningspatroon ontbreken. Uit het 19de-eeuwse kaartbeeld afgelezen, lijkt het erop dat in Leersum - evenals in het aangrenzende Darthuizen - sprake was van een minder in de dorpskern geconcentreerde bebouwing dan in het naburige Amerongen. Een kleine dorpskern was nabij de N.H.-kerk langs de bovenweg (de latere Rijksweg) ontstaan.

De meeste bebouwing lag echter verspreid buiten deze kern. Verspreide bebouwing kwam op korte afstand van het dorp voor in het gebied tussen de Nieuwesteeg en de Utrechtseweg. Naar het westen toe sloot deze bebouwing aan op de verspreide bebouwing van Darthuizen.

De heerlijkheid Leersum (inclusief Zuylenstein) telde in 1748 slechts 70 huizen. Dit aantal steeg tot circa 100 in het begin van de 19de eeuw (daarnaast telde de gemeente toen 90 boerderijen).

3.5.2 Ginkel

In een 12de-eeuwse kopie van een vermoedelijk 9de-eeuwse goederenlijst is de nederzetting als domeingoed 'Gengiloe' vermeld. De nederzetting Ginkel was gesitueerd op het grensvlak van het tot de Utrechtse Heuvelrug behorende zandgebied en het tot de Gelderse Vallei behorende veengebied (de Ginkelse Venen). De aanzienlijke ouderdom van de nederzetting komt tot uitdrukking in het feit dat ook de oude akkergronden van Ginkel bekend stonden als 'Den Eng' (als zodanig aangegeven op een tiendkaart uit 1643. De bewoning was oorspronkelijk gesitueerd langs de Bovenhaarweg; na de afgraving en ontginning van de Ginkelse venen in de 16de eeuw zijn her en der verspreid in het ontgonnen gebied nieuwe boerderijen gesitueerd of oude verplaatst. De nederzetting Ginkel heeft zich niet verder ontwikkeld; centrumfuncties ontbraken. In kerkelijk opzicht was het aangewezen op Leersum of Amerongen, die aan de overzijde van de Heuvelrug waren gelegen.

3.5.3 Darthuizen

Tot 1859 vormde Darthuizen een afzonderlijke gemeente. Van een dorpskern binnen deze gemeente was geen sprake. Reeds in 1400 was wel al een kapel te Darthuizen, die ressorteerde onder de parochie Doorn. Eind 17de eeuw werd de kerkelijke gemeente Darthuizen onder Leersum gevoegd; de kapel kwam buiten gebruik, verviel en is thans verdwenen. In de loop der eeuwen heeft zich in Darthuizen geen eigen woonkern ontwikkeld; daarvoor was het draagvlak van het gebied blijkbaar te klein. De bebouwing bestond vrijwel geheel uit verspreid, op enkele langgerekte zandruggen

gelegen boerderijen. Langs de grens met Doorn lagen twee kleine complexen (land)arbeidershuizen. Opvallend is het relatief grote aantal schaapskooien in dit gebied.

3.5.4 Verspreide bebouwing

In par. 3.5.1 en 3.5.3 is reeds naar voren gebracht dat zich op het grondgebied van Leersum en Darthuizen slechts een kern van geringe omvang had ontwikkeld. De meeste boerderijen lagen in een onregelmatig patroon verspreid door het gebied.

3.5.5 Bijzondere bebouwing

Vanaf de 10de eeuw werden de broekgebieden ten westen van de Heuvelrug geleidelijk aan ontgonnen. De bedijking van de Lek en de afdamming van de Kromme Rijn in 1122 maakten het mogelijk ook de lagere komgebieden te ontwateren en als cultuurland in gebruik te nemen. In de 13de en 14de eeuw werden in de nieuw ontgonnen gebieden met name in Langbroek een groot aantal woontorens gebouwd, die in later eeuwen veelal werden uitgebreid tot aanzienlijke landhuizen c.q. ridderhofsteden.

Ook in het lager gelegen gebied van Leersum zijn in de late middeleeuwen meerdere kastelen of anderszins versterkte bouwwerken, zoals woontorens, gebouwd. In de gemeente Leersum hebben twee belangwekkende kastelen gestaan, Broekhuizen in Darthuizen en Zuylestein in Leersum. Beide erkende ridderhofsteden waren gesitueerd in de randzone naar de lager gelegen rivierkleigronden, typerend voor veel kastelen uit de 13de/14de eeuw. Daarnaast lagen in dezelfde randzone Oud-Broekhuizen (oorspronkelijk een vierkante woontoren; resten eind 19de eeuw gesloopt), Schevichoven (een oude duivetoren resteert nog), en het omgrachte huis 't Spijk.

In 1792 kwam het goed Broekhuizen in bezit in handen van de vermogende Amsterdammer C.J. van Nellestein. Behalve Broekhuizen verwierf Van Nellestein in Darthuizen en omgeving ook veel ander bezit (waaronder veel 'woeste gronden', Oud-Broekhuizen, het rechthuis van Darthuizen en de hofstede Dompselaar). Het oude werd omstreeks 1825 grondig verbouwd en uitgebreid. Rond het huis werd een groot park in landschappelijke stijl, met uitgestrekte gazons, slingerende vijvers en boomgroepen aangelegd. Van Nellestein pakte met kracht de bebossing van zijn nieuw verworven heidegronden aan; daarnaast wendde hij zijn invloed als heer van Broekhuizen en als prominent bestuurder van de buurschapsorganisatie Darthuizen aan om grond van de buurschap te bebossen. Al met al hebben de Van Nellesteins in de 19de eeuw hun stempel gedrukt op de ruimtelijke veranderingen in het vroegere Darthuizen.

De ridderhofstad Zuylestein behoorde bij de gelijknamige heerlijkheid Zuylestein, die lag ingeklemd tussen Leersum en Amerongen. Het kasteel werd bij een bombardement in 1945 verwoest. Bijzonder is de laat-17de-eeuwse renaissance tuinaanleg rond Zuylestein uit de tijd van Frederik Hendrik.

4 RUIMTELIJKE ONTWIKKELING 1850-1940

4.1 RUIMTELIJKE STRUCTUUR OMSTREEKS 1850

Behalve de hoge gronden, die voornamelijk uit heidevelden bestonden en werden gebruikt om schapen te weiden, was het gebied in gebruik als cultuurgrond. Het grootste deel van deze gronden was akkerland, zowel op de eng als daarbuiten. Het merendeel van de bevolking vond een bestaan in de landbouw, voornamelijk schaapshouderij en veehouderij. Boerderijen lagen verspreid door het agrarische gebied. Het dorp Leersum bestond uit niet veel meer dan een kleine kerkbuurt langs de Rijksweg. Sterk geïsoleerd ten opzichte van het overige agrarische gebied lag de kleine boerenbuurt Ginkel in het noordoosten van de gemeente.

Omstreeks 1840 telde Leersum 123 huizen voor een bevolking van ca. 800 personen.

Doorgaande wegverbindingen werden via de rijksweg onderhouden met Arnhem en Utrecht en verder met Langbroek en met Scherpenzeel en Maarsbergen (via de Darthuizerpoort).

4.2 GRONDGEBRUIK

4.2.1 Agrarisch grondgebruik

Het agrarisch grondgebruik veranderde in de periode na 1850 aanvankelijk weinig. Het landbouwsysteem op de engen bleef voorlopig intact; de heidevelden waren nog steeds nodig voor het weiden van schapen en het steken van plaggen. De schapenhouderij was van groter belang dan de rundveehouderij, die vooral plaatsvond in de overgangszones.

De landbouwcrisis die in de jaren '70 uitbrak had aanvankelijk minder grote gevolgen dan in sommige andere delen van het land. Van meer invloed was aan het eind van de 19de eeuw de invoering van de kunstmest, die een einde maakte aan de noodzaak van het in stand houden van de woeste grond. Niet alleen onder invloed van de kunstmest aan het eind van de 19de eeuw veranderde het boerenbedrijf; ook mechanisatie droeg daar aan bij.

Met de heide-ontginningen, hetzij als bos- hetzij als agrarische ontginningen, nam het aantal schapen af en het aantal runderen en varkens toe. Ook in de lagere delen van het gebied, waar als gevolg van de landbouwcrisis de veehouderij de teelt van graan en andere gewassen verdrong, was dat het geval. De boerderijen bleven echter vrijwel allemaal gemengde bedrijven. Typerend voor deze gemengde bedrijfjes was in geheel zuidoost-Utrecht de toename van de varkensteelt. Schaapskooien (in het gehele lage gebied bij de grens met Langbroek en in het noordoosten) verdwenen, stallen en varkenskotten namen hun plaats in.

4.2.2 Bebossing

In Darthuizen waren reeds aan het begin van de 19de eeuw sparrenbossen aangeplant door Van Nellestein. Na 1850 vergrootte hij zijn grondbezit door aankoop van grond van Domeinen. Ook deze gronden werden bebost.

Langs de grens met Amerongen waren veel woeste gronden in bezit van de heer van Zuylestein. Reeds vroeg in de 19de eeuw zijn delen van dit bezit bebost en ontstond het Zuylesteinse bos.

In 1859 werd het grootste deel (574 van in totaal 750 HA) van de heidevelden van Leersum in 21 strookvormige percelen door de gemeente verkocht. Aanvankelijk kwam veel grond in handen van boeren die er schapen weidden. In de periode tot 1900 werden veel gronden echter doorverkocht aan particulieren die er dennen op plantten. In het begin van de zeeeuw kwam een aanzienlijk aaneengesloten heidegebied in handen van een deurwaarder uit Wijk bij Duurstede; hij liet in dit gebied wegen (o.a. de Lomboklaan) aanleggen die met beuken werden beplant. De overige gronden werden met dennen beplant. Op twee hoge punten werd een koepel en een uitzichttoren gebouwd.

In 1911 werden de laatste percelen turf uit het overgebleven gemeentelijk bezit in het Leersumse veld verkocht. De gemeente heeft toen het resterende deel van het gebied (84 HA) verkocht; de nieuwe eigenaar heeft dit gebied rond de Leersumse Plassen laten beplanten.

4.2.3 Delfstoffenwinning

In 1859 had de gemeente nog 184 HA veen- en duingebied in eigendom. Het veengebied werd geëxploiteerd door er turf te laten graven. In 1911 kwam een einde aan de vervening en werden de gronden verkocht.

Kleiwinning voor de baksteenfabricage kwam niet voor. Op de Heuvelrug vonden plaatselijk afgravingen plaats voor zand- en grindwinning.

4.3 INFRASTRUCTUUR

4.3.1 Landwegen

Het in 3.4.1 geschetste wegenpatroon onderging in de periode na 1850 weinig wijziging. Al kwamen er nauwelijks nieuwe verbindingen bij, de wegen zelf veranderden wel: steeds meer wegen werden verhard en, in verband met de opkomst van het autoverkeer in de 20ste eeuw, verbreed.

Omstreeks 1850 werd de Maarsbergseweg verhard en als tolweg in gebruik genomen, enkele jaren later gevolgd door de Langbroekerweg. Door gebrek aan onderhoud was in het begin van de 20ste eeuw de weg echter weer in slechte staat.

4.3.2 Waterwegen

Waterverkeer kwam in Leersum niet voor.

4.3.3 Spoor- en tramwegen

Spoorwegen
In de jaren 1843 tot 1845 werd de Rijnspoorweg aangelegd, die een verbinding vormde tussen Amsterdam, Utrecht en Arnhem (en later verlengd zou worden naar Keulen). In 1845 vond openstelling plaats van het baanvak Driebergen - Veenendaal, dat Leersum in het uiterste noorden van oost naar west doorsneed.

In 1885 vond openstelling plaats van de Staats Spoorweg Amersfoort - (Rhenen) - Kesteren. De lijn liep eveneens voor een klein deel door het noordelijk gebied van Leersum en kruiste daar de reeds bestaande Rijnspoorweg.

Beide spoorlijnen passeerden het dorp Leersum op zodanige afstand dat ze voor de ontwikkeling van dit dorp van geen betekenis zijn geweest. Een station op het grondgebied van Leersum ontbrak bovendien. Aanleg van de spoorlijn was derhalve ook nauwelijks van invloed op het bebouwingspatroon van het noordelijk gebied.

Voor vervoer naar het station Maarsbergen zorgde een busdienst die vanaf Amerongen via Leersum naar Maarsbergen reed.

Tramwegen
In 1883 werd de tramlijn van de Ooster-Stoomtram-Maatschappij doorgetrokken van Doorn naar Amerongen als onderdeel van de smalsporige stoomtramlijn Zeist - Arnhem. De lijn volgde in Leersum het tracé van de straatweg.

In de jaren '20 werd de lijn geëlektrificeerd. Vooral de kleinere, verder van Utrecht gelegen dorpen zoals Leersum kwamen daarmee binnen het bereik van toeristen.

Uiteindelijk kon de tram de concurrentie van de fiets en, in de jaren '30, de vrachtauto en autobus niet het hoofd bieden. In 1948 werd de verbinding Doorn - Rhenen opgeheven.

4.4 NEDERZETTINGEN

In de periode 1850 - 1940 tekende zich een duidelijk onderscheid af tussen zuidelijk langs de Heuvelrug gelegen plaatsen zoals Leersum en Amerongen en meer noordelijk gelegen plaatsen die een sterke bevolkingstoename meemaakten. Kende Leersum in deze periode een verdubbeling van het inwonertal; plaatsen als Driebergen en Doorn kenden meer dan een vervijfvoudiging. De afstand tot het streekverzorgend centrum Utrecht bleek zowel voor rustzoekenden als forenzen in het algemeen te groot.

Hoewel Leersum met de komst van de tram betere verbindingen met Rhenen en vooral Utrecht verkreeg bleef aanvankelijk de groei beperkt. Groei beperkte zich vooralsnog in de gemeentes langs de Heuvelrug die dichter bij Utrecht waren gelegen. Tussen 1880 en 1920 kende de gemeente een vertrekoverschot, dat in sommige jaren het geboorteoverschot zelfs overtrof. Pas na 1920 trad in Leersum

een versterkte groei in (percentueel gelijk aan het provinciale cijfer).

In 1850 bedroeg het bevolkingsaantal van Leersum (incl. Darthuizen) nog geen 1030. In de periode tot 1900 steeg dit aantal tot circa 1450, maar een veel grotere stijging deed zich voor in de periode tot 1940 toen het inwonertal 2400 bedroeg.

Het sterk landelijke gebleven karakter van Leersum blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat in 1930 nog circa 45% van de mannen in de landbouw werkzaam was (Driebergen 15%, Zeist 6%). Nijverheid was in Leersum van geen betekenis; in 1947 werden in de gemeente aangetroffen een confectiebedrijf, een hout- en metaalwarenbedrijf en een zuivelfabriek.

In de periode 1850 - 1940 heeft de gemeente zich op het gebied van de recreatie in beperkte mate weten te ontwikkelen. Stedelingen kwamen in de zomermaanden vakantiehouden in de bosrijke rustige omgeving. Rond de eeuwwisseling werd een aanzienlijk aantal pensionbedrijven gesticht, die later ten dele werden omgezet in hotelaccomodaties. Daarnaast telde de gemeente in 1940 enkele kampeerboerderijen en drie kampeerterreinen. In vergelijking met dichter bij Utrecht gelegen gemeenten bleef de toeristische ontwikkeling van Leersum echter achter.

4.4.1 Leersum

Leersum zelf ontwikkelde zich niet tot forenzendorp en ontbeerde zelf de nodige bedrijvigheid om te kunnen groeien. Bij gebrek aan ruimtelijke planning kwam langs de Rijksstraatweg en in mindere mate langs de Middelweg een langgerekt bebouwingslint tot stand. Een groeifactor vormde het pensionbedrijf dat aan veel inwoners direct of indirect inkomsten verschafte. Behalve horeca-voorzieningen ontwikkelde zich in het dorp langs de Rijksweg een bescheiden aantal winkelvoorzieningen.

Omstreeks 1820 werd een nieuw gemeentehuis op korte afstand van de kerk gebouwd. Tot dan had herberg King William als gerechtshuis dienst gedaan. In 1884 volgde nieuwbouw van een openbare lagere school, tegen het gemeentehuis aan.

Een bescheiden villa-ontwikkeling deed zich voor langs de Rijksweg nabij Broekhuizen. Aldaar verrees onder meer in 1917 de villa Darthuizen op de plaats van de oude hofstede Broekhuizen.

4.4.2 Ginkel

In de periode 1850 - 1940 bleef het bebouwingsbeeld van Ginkel vrijwel ongewijzigd: een kleine boerenbuurt langs de Bovenhaarweg alsmede enkele verspreid gelegen boerderijen. Aanleg van belangrijke infrastructurele voorzieningen in de directe nabijheid leidden niet tot enige uitgroei van bedrijvigheid of bevolkingsaantal.

4.4.3 Verspreide bebouwing

Het grondgebied van het voormalige Darthuizen behield een overwegend agrarisch karakter. Verspreid gelegen boerderijen bepaalden het beeld. Daarnaast kwamen her en der, vooral langs de grens met Doorn, arbeidershuisjes voor. Met name het landgoed Broekhuizen bood veel van de hier woonachtige werklieden emplooi.

5 RECENTE RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN

In 1952 werd door de gemeenteraad een uitbreidingsplan in hoofdzaak vastgesteld en door Ged. Staten goedgekeurd. Bestemmingsbepalingen voor het agrarische gebied haddden ten doel het landelijke karakter zoveel mogelijk te handhaven. Er mocht niet anders worden gebouwd dan ten behoeve van agrarische doeleinden. Ten zuiden van de bebouwde kom werd, in aansluiting op de bestaande toestand, een vestigingsplaats voorzien voor kleine land- en tuinbouwbedrijven. Gronden ten noorden van het uitbreidingsplan in onderdelen werd bestemd voor ruimere villa's. Een strook parallel aan de Rijksstraatweg werd bestemd voor ruimere landhuizen of stichtingen ten algemene nutte. Uitbreidng van bebouwing langs de Maarsbergseweg werd tegengegaan.

De bestemming van het gebied tussen de dorpskom en de Nieuwesteeg, alsmede een groot gebied aansluitend ten noordoosten van de dorpskom werd geregeld in het uitbreidingsplan in onderdelen. Latere nieuwbouw heeft zich in hoofdzaak beperkt tot het bij het uitbreidingsplan in onderdelen behorende gebied. Dit betekent dat een groot deel van de voormalige enggronden bebouwd zijn.

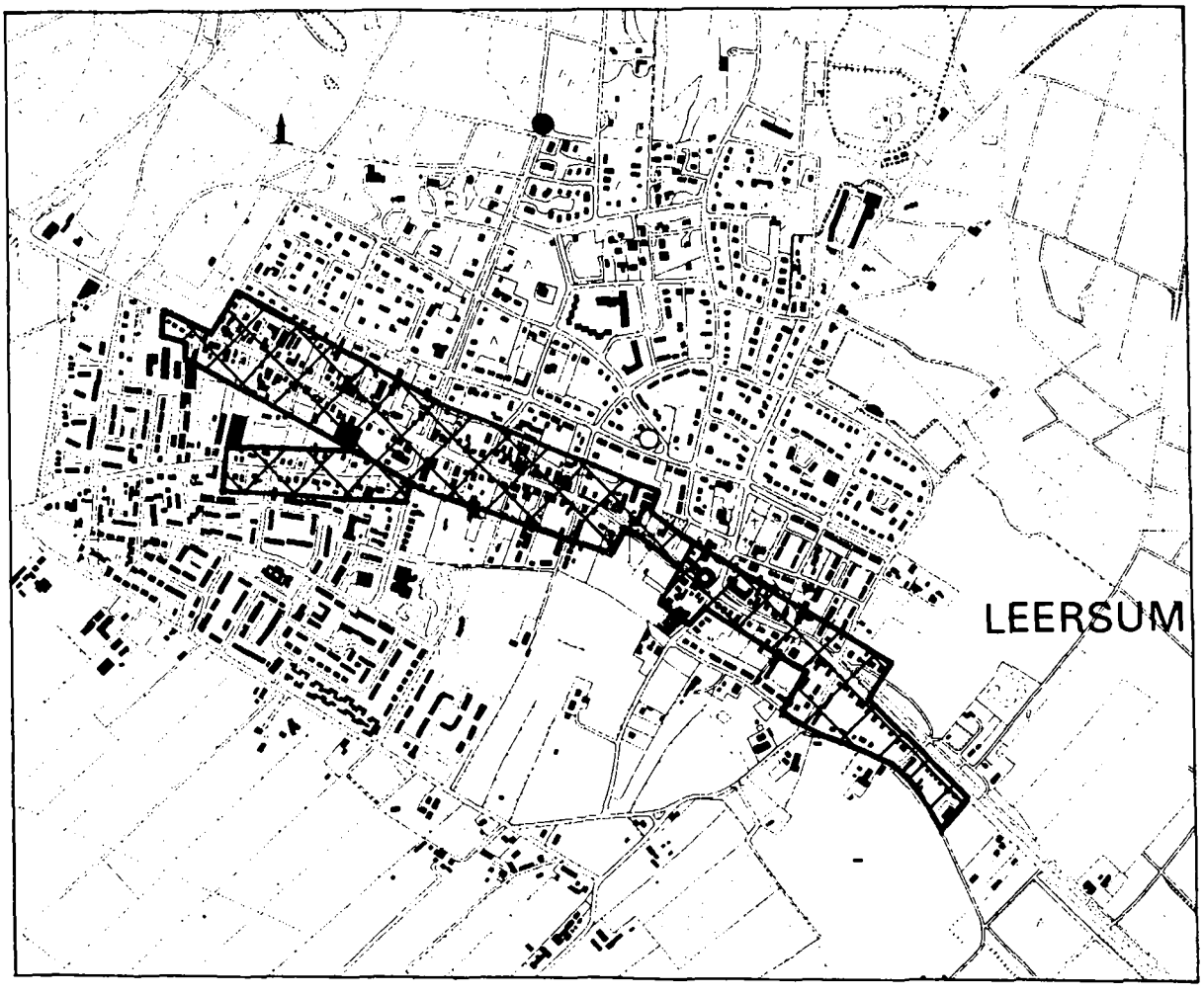

Afb. 7 Huidige omvang van de kern Leersum. Het gerasterde gebied is de bebouwde kern omstreeks 1940.

DEEL B INVENTARISATIE

1 STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

1.1 GEBIEDEN BINNEN DE BEBOUWDE KOM

1.1.1 Dorpskernen vóór 1850

De dorpskern van Leersum is de enige dorpskern binnen de gemeente. De ruimtelijke structuur van de dorpskern vóór 1850 wordt in hoge mate bepaald door de kruising van de doorgaande weg Utrecht-Rhenen en de (inter)lokale verbindingen Kerkweg en Scherpenzeelseweg, waaraan de kleine kern is gelegen. Aan de noordzijde van de kruising bepaalt de historische dorpskerk het beeld. Nabij de kerk ligt een kleine bewoningsbuurt met voornamelijke losstaande, gevarieerde bebouwing langs de weg Utrecht-Rhenen. Vooral aan de zuidzijde van de weg heeft de bebouwing nog een sterk agrarisch karakter en markeren 'groene' open ruimten de grens tussen de historische dorpskern en de latere (na 1850) toevoegingen.

1.1.2 Dorpsgebieden 1850-1940

In de gemeente Leersum zijn in de periode 1850-1940 geen planmatige uitbreidingen tot stand gekomen. Langs de Rijksstraatweg, vooral in de richting van Doorn, heeft zich in deze periode door 'spontane' groei een bebouwingslint gevormd aan weerszijden van de weg. Het karakter van de panden is varieert van losstaande kleine en grote woonpanden (van middenstandswoningen tot een enkel buitenhuis) tot woon-/winkelpanden. Ook langs de Middelweg, zij het in mindere, is door verdichting een bebouwingslint ontstaan.

1.2 Gebieden buiten de bebouwde kom

1.2.1 Verdedigingswerken vóór 1850 en 1850-1940

In de uiterste noordoosthoek van de gemeente Leersum ligt een klein deel van een aarden wal met gracht, die deel uitmaakt van de in de jaren 1742/55 aangelegde Grebbelinie. In 1741 werd een plan opgesteld om te komen tot een verdedigingslinie in de Gelderse Vallei. Tussen 1742 en 1755 werden diverse werken uitgevoerd, die samen de Grebbelinie vormen. In 1785/86 werden enkele nieuwe werken aangelegd.

1.2.2 Buitenplaatsen vóór 1850

In Leersum liggen zes buitenplaatsen en landgoederen. Kenmerkend voor een buitenplaats zijn de directe relatie tussen huis en tuin c.q. park. Bij een landgoed horen, buiten de voornoemde buitenplaatsen, produktiebossen en landerijen en doorgaans een aantal boerderijen. Het landgoed Broekhuizen beslaat een oppervlakte van 38 ha. De buitenplaats heeft een zeer bijzondere vroeg-landschappelijke tuinaanleg naar ontwerp vam Michaël en J.D. Zocher waarbij met name de grote serpentinevijver het bindend element is.

Het huis zelf, een in 1784 in Louis-XVI stijl ontworpen landhuis werd in 1810 door Ziesenis uitgebreid met een zuilenportiek en trappartij. Opdrachtgever was C.J. van Nellestein. Schuin tegenover het huis is de oranjerie op een kunstmatige heuvel gesitueerd. Achter de orajerie is de voormalige ommuurde moestuin gelegen. Vanaf de Rijksstraatweg leidt een oprijlaan naar het begin van het landgoed, waar een neo-classicistisch toegangshek staat. Evenwijdig aan de oprijlaan staat het uit 1897 daterende koetshuis. Ten westen van Broekhuizen ligt het in 1918 naar ontwerp van architect J. Stuivinga gebouwde landhuis 'Darthuizen' (LSM 19A) met een bijbehorende dienstwoning (LSM 19B) en de garage in de vorm van een schaapskooi. Het huis werd gebouwd in opdracht van de familie Pauw van Wieldrecht, de toenmalige eigenaar van Broekhuizen.
Bij Broekhuizen behoorde ook lange tijd het huis 'Schevickoven'. Het bewaard gebleven 17de-eeuwse gedeelte is als jachtkamer in gebruik geweest. Hier tegenover staat de 17de-eeuwse duiventoren. '
Het kasteel 'Zuylestein' dat hierna als GBW LSM 1 is beschreven bestaat uit een geometrische aanleg, met de aan drie zijden ommuurde eind 17e eeuwse tuin in hollands-classicistische stijl van 3,5 ha. De vierde zijde van de ommuurde tuin wordt begrensd door een lange spiegelvijver. In de tuin zelf bevinden zich drie kleinere vijvers.
Het binnen de muren gelegen hoofdgebouw dateert uit 1982. In 1945 was het 17de-eeuwse huis volledig verwoest. De bijgebouwen werden ook deels verwoest maar werden weer opgebouwd. De poort dateert uit de tijd van Frederik Hendrik. Aan de begin van de vroeg 17de eeuwse toegangslaan staat een portierswoning uit 1895 met een toegangshek uit dezelfde tijd. Tegen dit hek begint een lanen-stelsel dat gericht is op de Leersumse Berg. Bewaard zijn ook de resten van de 17de eeuwse aarden wallen, onder andere aan de overzijde van de Rijksstraatweg. Op het grondgebied van de gemeente Amerongen staat een bij Zuylestein behorende boerderij met spijker (voorraadschuur) 'Wayestein' die door middel van een laan in het begin van de 18de eeuw met Zuilestein werd verbonden.
De kleine buitenplaats 'Dartheide' is in 1824 aangelegd in opdracht van C.J. van Nellestein. Het hoofdgebouw aan de Rijksstraatweg 319-321 is een wit gepleisterd herenhuis. Aan de achterzijde ligt een eenvoudige tuin met een kleine vijver en een houten prieel. In het bos rechts van het hoofdgebouw bevindt zich het voormalige koetshuis, dat rond 1900 zal zijn gebouwd.
Als laatste buitenplaats noemen we 'De Hoogstraat' waarvan de hoofdstructuur bewaard is gebleven alsmede een aantal gebouwen Het oorspronkelijke hoofdgebouw werd uitgebreid tot revalida-tiekliniek. Bewaard gebleven is ook het uit 1915 daterende poortgebouw waar oorspronkelijk de toegangsweg naar het hoofdgebouw onderdoor liep.

2 GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN

2.1 INLEIDING

Per gemeente zijn 'gebieden met bijzondere waarden' onderscheiden. De aard van de waardering hangt ten nauwste samen met het karakter van het MIP: de waarde wordt ontleend aan de kwaliteit van de historische stedebouwkundige structuur in combinatie met de kwaliteit van de bebouwing. Cultuurhistorische waarden die geen of weinig relatie met de gebouwde omgeving hebben, komen in de waardering niet of nauwelijks aan bod.

In het kader van het MIP is het niet mogelijk gedetailleerd onderzoek te doen naar de kwaliteiten van de gebieden met bijzondere waarden. De onderstaande beschrijving van de waarden beoogt niet uitputtend te zijn, maar is op hoofdzaken gericht.

Inventarisatieformulier gebieden met bijzondere waarden
Ten behoeve van een systematische aanpak is per gebied met bijzondere waarden een formulier ingevuld met de feitelijke gegevens, het gebiedstype, een omschrijving van de waarde en tevens een tabel met waarderingscriteria.

Bij het formulier is een kaartje gevoegd met de omgrenzing van het gebied.

Waarderingscriteria
De in de stedebouwkundige typologie onderscheiden gebiedstypen worden op hun bijzondere (cultuurhistorische) waarden getoetst, met behulp van een aantal criteria. Ten behoeve van een zo goed mogelijke vergelijkbaarheid van de waarde van object en gebied zijn deze criteria analoog aan de voor de objecten gehanteerde criteria.

De door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg opgestelde criteria zijn primair ontwikkeld om de waarde van gebieden uit de periode 1850-1940 vast te stellen, gemeten naar hun landelijke betekenis. Binnen het MIP-Utrecht is gekozen voor een bredere opzet waarbij ook de gebieden uit de periode vóór 1850 worden betrokken en waarbij eveneens de waarde van gebieden op provinciaal en gemeentelijk niveau wordt bepaald. De criteria van de RdMz zijn daartoe aangepast: de volgorde is gewijzigd en enkele formuleringen zijn aangepast.
De volgende (sub)criteria worden onderscheiden:

1. **omgeving**: de stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving;
   1.1 **onderdeel groter geheel**: de betekenis van het gebied als onderdeel van een groter geheel, bijv. een buitenplaats in een landgoederenlandschap;
   1.2 **ruimtelijke relatie**: de betekenis van het gebied vanwege de ruimtelijke relaties met de omgeving, bijv. een boerderijstrook in een veenontginning;
   1.3 **markering/dominante situering**: de betekenis van het gebied vanwege de markering van het stadsbeeld (bijv. villapark), als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel (bijv. een parkaanleg) of als representant van een groter geheel, bijv. een fort binnen een linie;

2. **stedebouw**: de intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit;
   2.1 **structuur**: de kwaliteit van het gebied vanwege het ruimtelijk concept en de structuur gelet op de bijzondere samenhang van functies, schaal, wegen, wateren, groenvoorziening, bebouwing en open ruimten;
   2.2 **erfindeling**: de kwaliteit van het gebied vanwege de percelering en de wijze waarop de erven zijn ingedeeld, bijv. de erven van een boerderijstrook;
   2.3 **bebouwing**: de betekenis van het gebied vanwege de architectonische of architectuurhistorische kwaliteiten van de bebouwing, bijv. die van een woningbouwcomplex;
3. **historie**: de bijzondere cultuurhistorische betekenis;
   3.1 **specifieke uitdrukking**: de betekenis van het gebied vanwege de structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met, en duidelijke uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemene historische ontwikkeling;
   3.2 **stedebouwkundig**: de betekenis van het gebied voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;
   3.3 **innovatieve waarde**: de betekenis van het gebied vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie gelet op type, motief en datering;
4. **gaafheid**: de mate waarin het gebied zijn oorspronkelijke gedaante bewaard heeft (herkenbaarheid);
   4.1 **omgeving**: belang van het gebied in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke of landelijke omgeving (vergelijk criterium 1);
   4.2 **structuur**: belang van het gebied vanwege de herkenbaarheid of gaafheid van de (oorspronkelijke) historisch-ruimtelijke structuur en functionele opzet als geheel;
   4.3 **erfindeling**: belang van het gebied vanwege de vorm, grootte en/of karakteristieke inrichting van de erven;
   4.4 **bebouwing**: belang van het gebied vanwege de architectonische gaafheid van de (oorspronkelijke) bebouwing.

Toelichting
Toepassing van deze criteria vindt plaats door middel van een driepunts-schaal op het inventarisatie-formulier teneinde vast te stellen of de betekenis van het gebied met bijzondere waarden van nationaal, provinciaal of gemeentelijk belang is. Per criterium is de waarde worden: 1 = zeer hoog, 2 = hoog, 3 = redelijk. Indien een criterium niet (meer) van toepassing is, wordt in deze tabel geen score aangegeven.

Aan de hand van de score op de verschillende criteria wordt tenslotte een totaalwaarde bepaald (zie veld 'kwalificatie').

2.2 INVENTARISATIE VAN GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN DE GEMEENTE LEERSUM

In de gemeente Leersum zijn 2 gebieden met bijzondere waarden te onderscheiden:

1. Zuylestein (buitenplaats)
2. Grebbelinie (verdedigingswerk)

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : LSM GBW 1
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Leersum
naam : Zuijlestein (Amerongen)
gebiedstype : buitenplaats vóór 1850
inv. datum : maart 1991
inventarisator : Ben Olde Meierink
aantal MIP-objecten : 8
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : beschermde buitenplaats

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering		x	
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig	x		
3.3 innovatieve waarde	x		
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden

Het gebied met bijzondere waarde Zuijlestein sluit aan op het deel van het dorp Amerongen ten zuiden van de Provinciale Weg, dat grotendeels het oorspronkelijk karakter heeft behouden. Het meest oostelijke deel is door het Rijk aangewezen als Beschermd dorpsgezicht (AMG GBW 1a). Het gebied heeft een vrij ongeschonden historisch-ruimtelijke structuur die in samenhang met de aanwezige, grotendeels zeventiende, achttiende en negentiende eeuwse bebouwing een zeer goed bewaard voorbeeld geeft van een zeventiende eeuwse buitenplaats. In 1630 verwierf Prins Frederik Hendrik de Ridderhofstad Zuijlestein. Dit in 1551 gebouwde c.q. verbouwde kasteel onderging een forse verandering, waarbij traditionele 'kasteelelementen' werden toegepast. Ten zuiden van het kasteel was de voorburcht gesitueerd met aan drie zijden bebouwing en op de hoeken ronde torens. Hier omheen lagen

drie omgrachte terreinen waarop geometrische tuinen waren gesitueerd. Het terrein ten westen van het huis was ingericht als boomgaard. Een brede laan ontsloot de buitenplaats en voerde oostelijk langs het voorburcht en kasteel naar de weg Leersum-Amerongen. Deze laan as was voorzien van een dubbele bomenrij. Deze laan die van vóór 1630 dateert, bestaat nog steeds als toegangslaan. De aanleg is mogelijk van de hand van André Mollet, de stadhouderlijke hovenier.
Aan het eind van de 17de eeuw kreeg de aanleg van Zuijlestein haar tegenwoordige verschijningsvorm door een herinrichting en een forse uitbreiding. Aan de west-en noordzijde werden grote parterres de broderie aangelegd. Het grootste deel van de grachten, inclusief die welke direct om het huis waren gelegen werden gedempt, terwijl in de tuinen grote rechthoekige spiegelvormige vijvers werden aangelegd. De grootste is de nog bestaande haaks op de hoofdlaan gelegen achterste of grote visvijver. Voor de afscheiding van de tuin tuin werd de nog bestaande bakstenen tuinmuur gebouwd, waarin ook een speelhuis werd opgenomen. Buiten dit ommuurde tuingedeelte strekten zich aan west-en noordzijde sterrebossen uit. De hoofdlaan zette zich aan de noordzijde van de straatweg voort in een laan naar de Leersumse Berg. Deze laan vormde met het rechthoekige bosperceel op de berg en een laan vanaf hier op de toren van Amerongen het zogenaamde 'wafelijzer'.
De aanleg van Heemstede die in structuur bewaard is gebleven bezit een asymmetrische dispositie, waaraan de oude aanleg uit de jaren '30 van de 17de eeuw debet zal zijn. Zuijlestein is derhalve geen 'Gesamtbild' maar de verschillende onderdelen dienen afzonderlijk en van dichtbij worden beschouwd. De waarde van de buitenplaats is primair gelegen in de geometrische parkaanleg die één van weinige is die in Nederland bewaard is gebleven. Helaas is het huis zelf in 1944 verwoest. Het in 1970 gebouwde landhuis staat niet op dezelfde plaats.
Niet onbelangrijk is ook de relatie tot de omgeving. De buitenplaats bezit door haar ligging op de zuidwestelijke helling van de Utrechtse Heuvelrug haar karakteristieke geaccidenteerde karakter. Door haar ligging op de grens tussen heuvelrug en polderlandschap kan Zuijlestein als representatief voor een buitenplaats op de randzone van de Utrechtse Heuvelrug worden gezien. De lanen zijn als verbinding tussen deze visueel toch zeer verschillende landschapstypen bepalende sructuren die de buitenplaats Zuilestein haar bijzonder historisch-ruimtelijk karakter hebben gegeven.

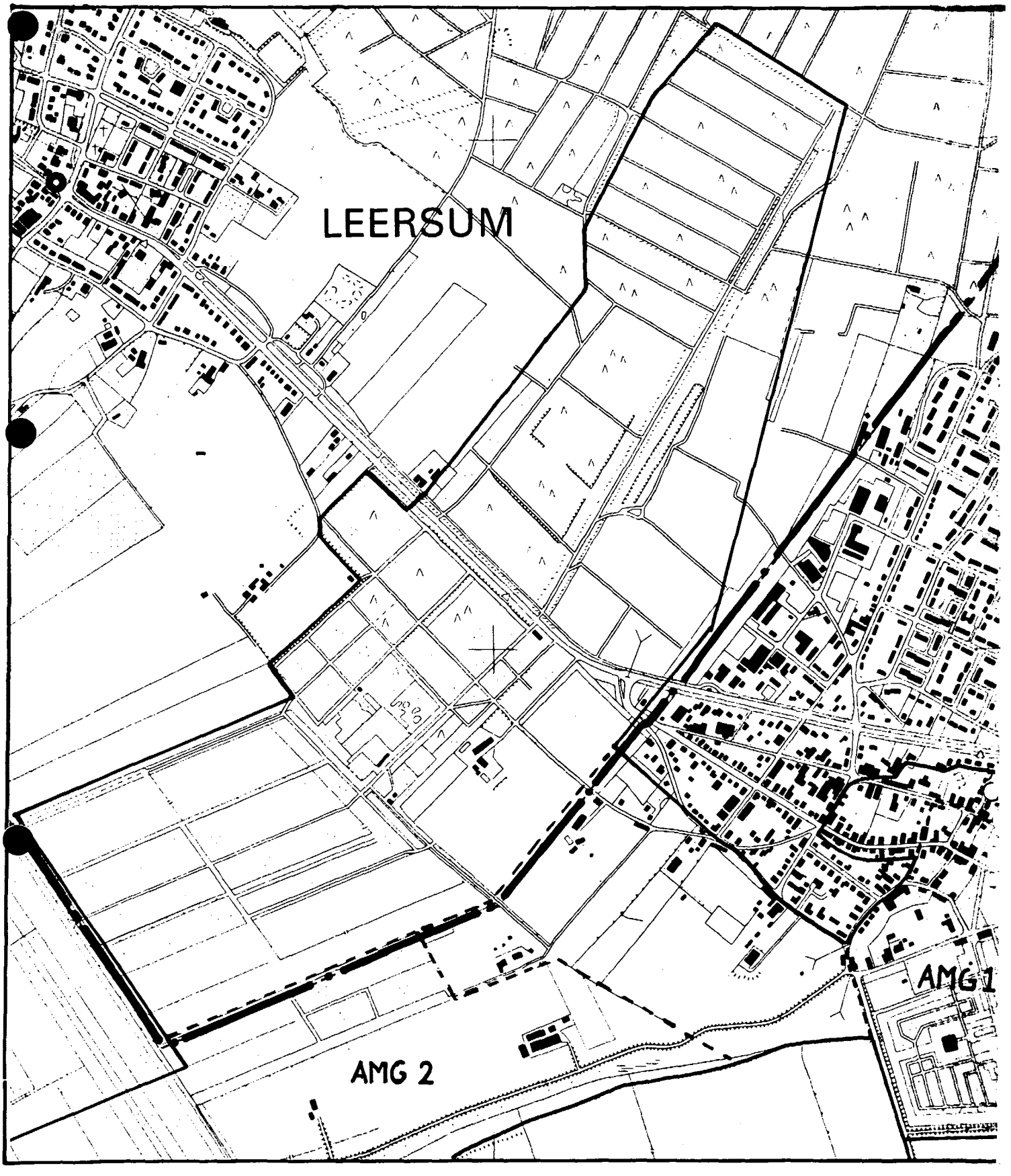

Afb. 8 Zuylenstein (Amerongen)

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : LSM GBW 2
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Rhenen
naam : Grebbelinie
gebiedstype : linie
inv. datum : juli 1992
inventarisator : Ben Olde Meierink
aantal MIP-objecten :
kwalificatie : landelijk
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing			
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig	x		
3.3 innovatieve waarde		x	
4. gaafheid			
4.1 omgeving			x
4.2 structuur			x
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing			

Het gebied van bijzondere waarden betreft een klein deel van de Grebbelinie. Het betreft een aarden wal in de noordoosthoek van de gemeente. Vlak nadat de linie de gemeentegrens is gepasseerd buigt hij naar het noorden af om vervolgens in de gemeente Woudenberg door te lopen.
Ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog ging de Grebbelinie een rol spelen. Voor de verdediging van West-Nederland liet men in die tijd het oog vallen op het moerassige landschap tussen Utrecht en Gelderland. In 1582-1590 werd nagegaan of hier een mogelijkheid te vinden was om een aanval op het Sticht en Holland vanuit het oosten te voorkomen. Dit resulteerde in de bouw van de schans Woudenberg en het werk aan de Roode Haan. De schans werd in 1629 weliswaar in staat van verdediging gebracht, maar bij nadering van de Spaanse troepen sloeg de bezetting op de vlucht. Aan het verdedigingswerk werd na de terugtrekking van de Spanjaarden vervolgens lange tijd geen aandacht meer besteed.

Hoewel de Gelderse Vallei in verschillende rapporten nog wel in de aandacht kwam, duurde het al met al tot het uitbreken van de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) eer de noodzaak tot verdediging van het eigen grondgebied weer daadwerkelijk opgang maakte. Nadat de Zuidelijke Nederlanden snel door de de Franse troepen onder de voet werden gelopen, werd in 1741 aan Directeur-Generaal van Fortificatiën, B.J. de Roy, opdracht gegeven met voorstellen te komen. De Vallei werd geheel in kaart gebracht en er kwam een plan voor de aanleg van een natte verdedigigslinie. Het gebied diende hiertoe allereerst verdeeld te worden in een aantal afzonderlijke -onderling door kaden en sluizen van elkaar gescheiden- inundatiekommen. Ter verdediging moesten er verder op strategische punten fortificaties worden aangelegd.
Tussen 1742 en 1755 kwamen op basis van dit plan de volgende werken gereed: de liniewal of liniedijk; komkeringen met daarbij de benodigde damsluizen; Belangrijk waren de voorzieningen aan de Grebbesluis, zoals het hoornwerk aan de Grebbesluis; de sluis te Spakenburg; en drie gerenforceerde stenen Spaanse redouten (=eenvoudige stenen veldschansen). In 1785-1786 volgden onder andere: de Rijn- en (later) Bergbatterij; de bastions op de uiterwaard aan de Grebbe ; het werk met voorwerk aan de Roode Haan (in eerste aanzet daterend uit 1629); het fort aan de Buursteeg; de batterij op de Schalmdijk; en het werk aan de Daatselaar.
Nadat de Grebbelinie in de winter van 1794-1795 zonder slag of stoot in handen van de Fransen was gekomen -het inundatiewater was bevroren waardoor de opgeworpen hindernissen geen betekenis meer hadden en de gang van de vijand niet vertraagd kon worden-, werden er in 1799 opnieuw verscheidene nieuwe werken aangelegd. Het betrof hier met name de zogenaamde voorposten die gesitueerd werden op de komkeringen: o.a. het werk aan de Engelaar, op de Groeperskade; het werk op de Roffelaarskade (de Roffelaar); het werk op de Aschatterkade (de Aschgat); het werk aan de Glashut; en het werk bij Krachtwijk. Verder werden in deze periode nog de Linie van Juffrouwwijk en de prolongatie van de Grebbelinie in de Neder-Betuwe aangelegd. Rond 1800 had de linie haar definitieve vorm bereikt, al zou er nadien nog regelmatig periodiek herstel plaatsvinden.
Na een periode van geringe interesse -vanaf de Franse tijd richtte de aandacht zich weer volledig op de Nieuwe Hollandse Waterlinie- werd de Grebbelinie kort voor het midden van de vorige eeuw, in 1846, opnieuw onder het Departement van Oorlog gebracht. In de daarop volgende jaren werd de grensbepaling van de Militaire Rijksgronden opgemaakt en werden de Grebbesluis en de dwarssluis in de Slaperdijk bij het werk van de Roode Haan vernieuwd. In 1860 werd bij Koninklijk Besluit vastgelegd dat de Grebbelinie in een zodanige staat van onderhoud moest worden gebracht, dat "zij krachtig en zo lang mogelijk te verdedigen zoude zijn". Zo werden in 1866 vijf damsluizen in de komkeringen vernieuwd en de aanvoerweg van het inundatiewater aanzienlijk verbeterd, onder andere nabij Veenendaal. Kort daarop echter zag men van voltooiing van het werk af en werden de werkzaamheden gestaakt.

Mede door dit feit werd de noodzaak onderstreept om volgens een vast plan het Nederlandse verdedigingsstelsel aan te leggen en te onderhouden. In de Vestingwet van 1874 werd de Grebbelinie opgenomen als de "stelling van de Gelderse Vallei". Zij diende als voorpostenstelling van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Na verloop van tijd evenwel werd de stelling gerangschikt onder de vestingwerken der derde klasse en in 1910 geheel gedeclasseerd, waarna in 1926 een groot deel van de werken werd opgeheven als duurzaam vestingwerk.
In 1939-'40 werd de Grebbelinie weer in staat van verdediging gebracht. Het verdedigingsleger kwam in een linie terecht die eigenlijk niet meer bestond. Door het verrichten van zware arbeid moesten de soldaten de linie zelf weer gereed maken. Al doende ontstond een stelsel van wapenopstellingen, loopgraven en vooral houten en aarden schuilplaatsen. Hier en daar trof men verder een betonnen mitrailleurkazemat in de frontlijn aan. Forse tegenstand werd er bij de Duitse inval van mei 1940 bij Rhenen geboden. Het bombardement op Rotterdam en het dreigement Utrecht hetzelfde lot te laten ondergaan waren aanleiding de strijd na vijf dagen al te staken. Na de tweede wereldoorlog had de stelling van de Gelderse Vallei militair voorgoed afgedaan en in 1951 werden de laatste werken officieel als vestingwerk opgeheven.

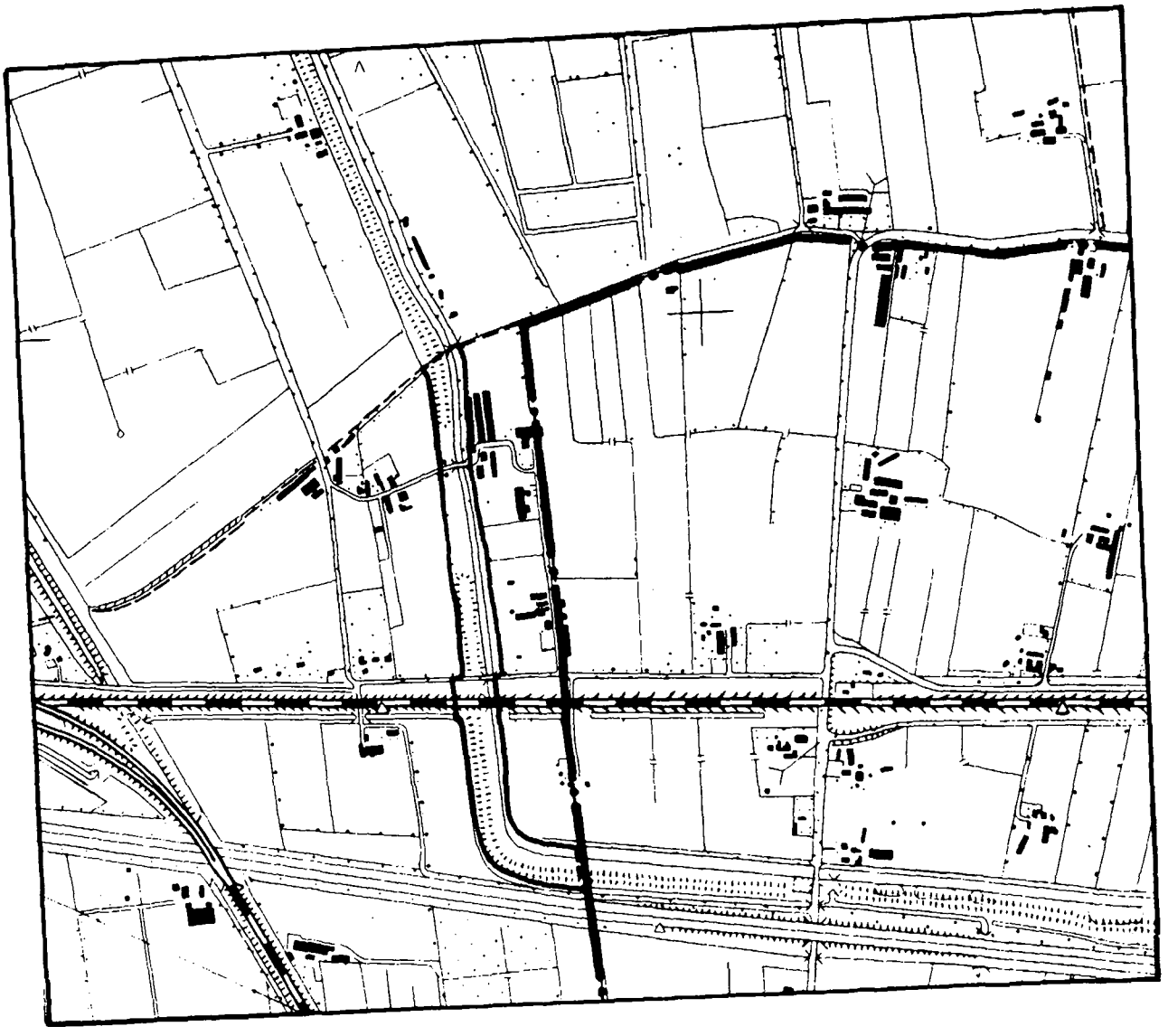

Afb. 9 Grebbelinie

3 ARCHEOLOGISCHE TERREINEN EN HISTORISCH-LANDSCHAPPELIJKE ELEMENTEN EN STRUCTUREN

3.1 ARCHEOLOGISCHE TERREINEN

(volgens opgave: 'Archeologische monumenten in de provincie Utrecht')

1 Sporen van bewoning uit de IJzertijd (Zandweg)
2 Sporen van bewoning uit de IJzertijd (Darthuizen)
3 Sporen van bewoning uit de IJzertijd (Langbroekerweg)
4 Resten van het Laat-Middeleuwse versterkte huis 't Spijk
5 Resten van het Laat-middeleeuwse versterkte huis Oud-Broekhuizen (Darthuizen)
6 Sporen van bewoning uit de IJzertijd, de Vroege en Late Middeleeuwen en mogelijk de Bronstijd (Darthuizen) **(M)**
7 Negen gerestaureerde grafheuvels en één niet-gerestaureerde grafheuvel (Hoogstraat) **(M)-ch en M-ch**
8 Grafheuvel (Hoogstraat) **(M)-ch**
9 Gerestaureerde grafheuvel (Hoogstraat) **(M)-ch**
10 Grafheuvel (Bankiva) **(M)-ch**
11 Prehistorisch akkercomplex (Leersumseveld)
12 Terrein waarin twee gerestaureerde grafheuvels (Maarsbergseweg) **(M)-ch**
13 Sporen van bewoning uit het Neolithicum en de IJzertijd (Utrechtsebaan)
14 Grafheuvel (Donderberg) **(M)-ch**
15 Grafheuvel (Donderberg) **M-ch**
16 Sporen van bewoning en mogelijk begravingen uit de IJzertijd (Peisen)
17 Sporen van bewoning uit de IJzertijd (De Blaasbalg)
18 Terrein waarin zes gerestaureerde grafheuvels (Zuylesteinse bos) **M-ch-cl**
19 Gerestaureerde grafheuvel (Zuylesteinse bos) **M-ch**
20 Terrein waarin twee gerestaureerde grafheuvels (Zuylesteinse bos) **M-ch**
21 Sporen van bewoning uit de IJzertijd en mogelijk de Vroege Middeleeuwen
22 Sporen van bewoning uit de IJzertijd en mogelijk de Vroege Middeleeuwen
23 Sporen van bewoning uit het Neolithicum en de Vroege Middeleeuwen (Achterweg) **M**
24 Resten van de Laat-Middeleeuwse ridderhofstad Zuylenstein

M : terrein beschermd ingevolge de Monumentenwet.
(M) : terrein dat op de voordracht staat voor wettelijke bescherming, maar waarbij die bescherming nog niet is geëffectueerd.
ch : cultuurhistorische waarde; significante vorm- en structuurelementen zijn duidelijk zichtbaar.
cl : cultuurlandschappelijke waarde; herkenbare samenhang tussen een of meer monumenten en natuurlijke en/of historisch-geografische terreinkenmerken.

3.2 HISTORISCH-LANDSCHAPPELIJKE ELEMENTEN EN STRUCTUREN

In het kader van het MIP is geen uitputtende studie of inventarisatie verricht naar de aanwezigheid van belangwekkende historisch-geografische elementen en structuren. Onderstaande opsomming streeft dan ook niet na volledig te zijn. Doel is meer een signalering van in het oog springende elementen en belangrijke deelstructuren, die onderdeel zijn van de historisch-ruimtelijke structuur. Op diverse plaatsen in de tekst van deel A is de **historische nederzettingsstructuur** uitgebreid behandeld (par. 3.5 en 4.4). Ook de **infrastructuur** is daar voor een belangrijk deel reeds behandeld (par. 3.4 en 4.3). Structuurbepalende elementen van nederzettingen alsmede de reeds behandelde infrastructuur zijn in onderstaand overzicht derhalve niet opgenomen.

Onderstaand zijn in het kort andere punt-, lijn- en vlakelementen en structuren aangeduid die uit historisch-geografisch oogpunt van belang zijn en niet bij de object-beschrijvingen (zoals bijvoorbeeld de **parkaanleg bij buitenplaatsen**) zijn beschreven.

1 Inrichtingselementen en -karakteristieken van het gebied die samenhangen met de ontginning van het gebied. Typerend voor het lage gebied zijn de komontginningen. Direct afleesbare inrichtingselementen van deze ontginningswijze zijn de regelmatige, strookvormige percelering en de situering van boerderijen op de overgang naar de hogere gronden.
2 Restanten van de Schoonebeekergrift in het noordelijke gebied.
3 Restanten van de Grebbelinie (aarden wal langs Broekersloot) in het uiterste noordoosten.
4 De opgehoogde akkergronden van de vroeg-middeleeuwse nederzetting Ginkel. Deze eng-gronden langs de Scherpenzeelseweg en Bovenhaarweg liggen thans grotendeels in bos.
5 Aarden wallen in het bosgebied van de Heuvelrug die werden opgeworpen bij de bosaanleg.

4. BOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

4.1 VERDEDIGINGSWERKEN, ZAKEN EN GEBOUWEN MET EEN MILITAIR KARAKTER

Het enige aan een militaire functie herinnerende gebouwtje in Leersum is het aan de M.C. Verloopweg gelegen theehuis 'Hoog Leersum' (M.C. Verloopweg 76, LSM 114). Het moet een uit de Tweede Wereldoorlog daterend wachthuisje van de Duitsers zijn.

4.2 BRUGGEN, SLUIZEN EN ANDERE WEG- EN WATERBOUWKUNDIGE WERKEN EN DE BIJBEHORENDE HULPMIDDELEN

De enige brug, die in de inventarisatie is opgenomen, behoort bij het landgoed Broekhuizen. Deze bakstenen boogbrug (LSM 13D) is gelegen over een gedeelte van de serpentinevijver, die onderdeel uitmaakt van de landschappelijke tuinaanleg uit 1795-1810.

4.3 VOORWERPEN OP VELDEN, PLEINEN EN STRATEN

Uit 1898 dateert het hekwerk rond de Wilhelminaboom (LSM 102) voor het gemeentehuis aan de Rijksstraatweg. Het is een groen- en goudkleurig rijk gedetailleerd hekwerk, waarop portretten van de jonge koningin Wilhelmina (en profil) zijn aangebracht en een van een kroontje voorziene banderol met de tekst 'Koningin Wilhelminaboom 1898'.

Zeer bijzonder is de zogenaamde 'Uilentoren' (LSM 45), een uit 1904 daterende gecementeerde uitkijktoren aan het einde van de Lomboklaan. De vierkante toren wordt gekroond door kantelen met gestileerde uilen op de hoeken.

De bij het mausoleum van de familie Van Nellestein behorende uitkijktoren op de Donderberg, zal bij de begraafplaatsen aan de orde komen.

4.4 GEBOUWEN VOOR HET LANDS-, GEWESTELIJK EM PLAATSELIJK BESTUUR, VOOR DE RECHTSPRAAK, OVERHEIDS- EN SEMI-OVERHEIDSDIENSTEN

Het huidige gemeentehuis (Rijksstraatweg 46, LSM 74) is in oorsprong een woonhuis en heeft tevens als schoolgebouw dienst gedaan. Het is reeds lange tijd in gebruik als gemeentehuis. Opvallend is de voorgevel, met windveer, makelaar en de getoogde vensters met louvre-luiken.

Zeer bijzonder vanwege hun voormalige functie als rechthuis zijn Rijksstraatweg 80-80 bis (LSM 81) en Darthuizerweg 3 (LSM 18). Rijksstaatweg 80-80 bis is, naast rechthuis van Leersum, ook als gevangenis en herberg en na 1811 als gemeentehuis in gebruik geweest. De naam 'King William' is te danken aan het feit dat koning Willem III hier een keer heeft overnacht. Darthuizerweg 3, het rechthuis van Darthuizen, heeft eveneens een functie als herberg gehad. Op het 15de-eeuwse gebouw werd in 1835 een verdieping geplaatst in opdracht van de op Broekhuizen wonende familie Van Nellestein. Het huis draagt de (bij)naam 'De Kapel'.

Aan de Scherpenzeelseweg staat de voormalige brandweergarage (Scherpenzeelsweg 10, LSM 106). Dit eenvoudige gebouw heeft zowel in de voor- als achtergevel een dubbele inrijdeur.

4.5 KERKELIJKE GEBOUWEN EN BIJZONDERE ONDERDELEN DAARVAN, ALSMEDE WONINGEN VOOR KERKELIJKE FUNCTIONARISSEN

De Nederlands-Hervormde kerk (Rijksstraatweg 78, LSM 80) is het oudste gebouw van Leersum. Het bakstenen schip van deze zaalkerk is gebouwd aan het eind van de 13de, begin 14de eeuw. De toren moet rond 1500 gebouwd zijn. Bij de kerk hoort het rond 1900 gebouwde vergaderzaaltje Scherpenzeelseweg 2 (LSM 105).

4.6 UITVAARTCENTRA EN BEGRAAFPLAATSEN

Aan de Scherpenzeelseweg ligt de in 1860 aangelegde Algemene Begraafplaats (Scherpenzeelseweg 12, LSM 107). Het terrein is omgeven door een hoog ijzeren hekwerk. Aan de lange zijde bevindt zich een toegangshek tussen baksteenpijlers, met er tegenover een dienstgebouwtje.

Uniek is de zogenaamde 'Nellesteintombe' (Burg. van den Boschlaan, LSM 14), het in 1818/1819 door J.D. Zocher jr. ontworpen mausoleum van de familie Van Nellestein, met daarop de neo-classicistische uitkijktoren. Als verwijzing naar de vergankelijkheid van het leven zijn op de hoeken van de uitkijktoren gevleugelde zandlopers geplaatst. Aan de voorzijde van de tombe bevindt zich een kleine begraafplaats, bedoeld voor het personeel van Broekhuizen en bewoners van het buurtschap Darthuizen.

4.7 HANDELS- EN KANTOORGEBOUWEN EN GEBOUWEN VOOR TRANSPORT EN OPSLAG

Er zijn weinig woon-winkelpanden in de inventarisatie opgenomen. Een voorbeeld is Rijksstraatweg 42-44 (LSM 73), dat omstreeks 1900 gebouwd is als bakkerij met woonhuis. Rijksstraatweg 181-183 (LSM 91) is eveneens als woon-winkelpand in gebruik geweest.

Lomboklaan 3 (LSM 39) werd in 1938 door A. Versteegh ontworpen als woonhuis met kantoor. De opgang naar de op de eerste verdieping gelegen kantoorruimte bevond zich aan de achterzijde. Boven de garage was het magazijn.

In 1905 werd op de hoek van de Hoflaan en Rijksstraatweg een goederen-tramstation (LSM 31) gebouwd. Nog steeds zijn de tramrails in het interieur aanwezig. Het pand diende tevens als overslaginrichting voor graan.

Een uniek gebouw met een opslagfunctie is de ijskelder bij Lomboklaan 35 (LSM 44). Op de kunstmatige heuvel, waarin zich de ingang van de kelder bevindt, is bovendien een theekoepel geplaatst.

4.8 GEBOUWEN VAN LIEFDADIGHEID, SOCIALE ZORG, GEZONDHEIDSZORG, WETENSCHAP EN CULTUUR

Achter Rijksstraatweg bevindt zich een uit de jaren twintig daterende 'TBC-tent' (LSM 101), waar de TBC-patiënt in de buitenlucht kon liggen, zonder direct aan weer en wind te zijn bloot gesteld. Het gebouwtje is nog geheel intact, inclusief de bel waarmee de patiënt hulp kon inroepen.

4.9 GEBOUWEN VOOR SPORT, RECREATIE, VERENIGING, VERGADERING EN HORECA

Leersum kwam al vroeg in trek als vakantiegebied, waarvan het grote aantal vakantiehuizen getuige is. Eén van de oudste nog bestaande vakantiewoningen werd in 1932 in opdracht van E. Oosterhuis in het bos aan de Scherpenzeelsweg gebouwd (Scherpenzeelseweg 74, LSM 109). Het is een vroeg voorbeeld van houten systeembouw. Iets verderop aan de Scherpenzeelseweg staat het huis 'De Ginkel' (Scherpenzeelseweg 90, LSM 110), dat omstreeks 1920 in opdracht van een Rotterdamse reder als tweede woning werd gebouwd. Het is een uit Scandinavië afkomstig 'bouwpakket'. Sinds 1953 worden er vakantiekampen voor kinderen uit de stad Rotterdam gehouden.

In de inventarisatie zijn een aantal huizen opgenomen, die een pensionfunctie hadden, zoals Middelweg 59 (LSM 54), dat gebouwd werd in 1922 en het uit 1925 daterende 'Boschzicht' (Rijksstraatweg 65, LSM 77). Ook 'Het Berghuis' (Op den Bergh 5, LSM 2) dient in dit verband genoemd te worden. Dit unieke landhuis annex pension werd in 1932 ontworpen door A. Versteegh. Opvallend zijn de dakkapellen met stervormige roedenverdeling en het gebruik van halve boomstammetjes als kozijnhout. Tot de horecagebouwen in Leersum rekenen we de reeds genoemde rechthuizen van Leersum en Darthuizen, die beiden herberg zijn geweest (Rijksstraatweg 80-80bis, LSM 81 en Darthuizerweg 3, LSM 18).

4.10 KASTELEN, LANDHUIZEN, BUITENPLAATSEN, HISTORISCHE PARKEN EN TUINEN EN DAARBIJ BEHORENDE BIJGEBOUWEN EN OBJECTEN

In Leersum liggen zes buitenplaatsen en landgoederen. Kenmerkend voor een buitenplaats zijn het hoofdgebouw (kasteel, villa of landhuis) met in de directe omgeving een aangelegde tuin. Tevens bezit ieder buitenplaats een aantal bijgebouwen (dienstgebouwen), zoals de portierswoning, het koetshuis en dergelijke. Bij een landgoed horen, buiten de voornoemde elementen, produktiebossen en landerijen en doorgaans een aantal boerderijen. De belangrijkste twee Leersumse landgoederen zijn 'Broekhuizen' (LSM 13) en 'Zuylestein' (LSM 67), die respectievelijk in het zuidwesten en zuidoosten van de gemeente liggen. Het landgoed Broekhuizen beslaat een oppervlakte van 38 ha. De buitenplaats heeft een zeer bijzondere landschappelijke tuinaanleg naar ontwerp vam Michaël en J.D. Zocher, waarbij met name de grote serpentinevijver in het oog springt. Op het landgoed staan een aantal belangrijke gebouwen.

Het hoofdgebouw (LSM 13A) is een in 1784 in Louis-XVI stijl ontworpen landhuis van architect Berchman, dat in 1810 door Ziesenis werd uitgebreid met een zuilenportiek en trappartij. Opdrachtgever was C.J. Van Nellestein, die tussen 1792 en 1794 de oude gebouwen op het terrein had laten afbreken. Na een een brand werd het hoofdgebouw in 1906 vernieuwd. Bijzonder is de vroege toepassing van beton als voornaamste bouwmateriaal. Schuin tegenover het hoofdgebouw ligt, op een kunstmatige heuvel, de orangerie (LSM 13B). Daarachter bevindt zich de voormalige ommuurde moestuin, die 18de-eeuws van oorsprong is. Vanaf de Rijksstraatweg leidt een oprijlaan naar het begin van het landgoed, waar een neo-classicistisch (LSM 13E) toegangshek staat. De werkelijke toegang bevindt zich echter meer naar het zuidwesten. Evenwijdig aan de oprijlaan staat het uit 1897 daterende koetshuis (LSM 13C). Op het landgoed bevinden zich verder een voormalige boerderij, een houten prieel, een schaapskooi en de restanten van een zwembad. Broekhuizen wordt niet meer particulier bewoond, maar is in gebruik bij het Rijksinstituut voor Natuurbeheer.

Anderhalve kilometer ten westen van Broekhuizen ligt het in 1918 naar ontwerp van architect J. Stuivinga gebouwde landhuis 'Darthuizen' (LSM 19A) met een bijbehorende dienstwoning (LSM 19B) en de garage in de vorm van een schaapskooi. Het huis werd gebouwd in opdracht van de familie Pauw van Wieldrecht, de toenmalige eigenaar van Broekhuizen.

Bij Broekhuizen behoorde ook lange tijd het huis 'Schevickoven'. Het bewaard gebleven 17de-eeuwse gedeelte (Middelweg 85, LSM 56B) is als jachtkamer in gebruik geweest. Er tegenover staat de 17de-eeuwse duiventoren (LSN 56C).

Zoals gezegd, is 'Zuylestein' (Rijksstraatweg 9a, LSM 67) de andere belangrijk landgoed in Leersum. Het totale landgoed is 130 ha groot. Uniek is de aan drie zijden ommuurde hollands-classicistische tuin (LSM 67A1) van 3,5 ha. Deze is van eind-17de-eeuwse oorsprong en qua hoofdopzet nog geheel gaaf. In de muren zijn nissen met zitbanken opgenomen, evenals het poortgebouw (Rijksstraatweg 7-9, LSM 67B) en de tot woonhuis verbouwde orangerie (Rijksstraatweg 11, LSM 67C). De vierde zijde van de tuin wordt begrensd door een rechthoekige vijver. In de tuin zelf bevinden zich drie kleinere vijvers. Het binnen de muren gelegen hoofdgebouw dateert uit 1982. In 1945 was het 17de-eeuwse huis volledig verwoest. 'Zuylestein' wordt nog particulier bewoond.

Aan de Rijksstraatweg staat de neo-hollands-renaissancistische portierswoning (Rijksstraatweg 3, LSM 67E) van 'Zuylestein', gebouwd in 1895, met ernaast het toegangshek (LSM 67D) uit dezelfde tijd. Het hek staat aan het begin van één van de lanen, die nog uit de formele 17de eeuwse aanleg bewaard zijn gebleven. Opvallend zijn ook de resten van de 17de eeuwse aarden wallen, onder andere aan de overzijde van de Rijksstraatweg. Meer naar het zuidoosten, schuin tegenover het poortgebouw staat de voormalige tuinmanswoning (Rijksstraatweg 5, LSM 67G), die in oorsprong 18de-, en mogelijk 17de-eeuws moet zijn. In het bos staat een schaapskooi (LSM 67G). Op het grondgebied van de gemeente Amerongen staat een bij Zuylestein behorende boerderij met spijker (voorraadschuur) 'Wayestein'.

De kleine buitenplaats 'Dartheide' is in 1824 gebouwd in opdracht van C.J. van Nellestein. Het hoofdgebouw (Rijksstraatweg 319-321, LSM 100A) is een wit gepleisterd herenhuis. Aan de achterzijde ligt een eenvoudige tuin met een kleine vijver en een houten prieel. In het bos rechts van het hoofdgebouw bevindt zich het voormalige koetshuis (Rijksstraatweg 325-325a, LSM 100B), dat rond 1900 zal zijn gebouwd. Het geheel dient nu als conferentie- en vakantieoord.

Als laatste landgoed dient 'De Hoogstraat' te worden genoemd. Met uitzondering van de bossen en een drietal gebouwen is weinig bewaard gebleven van de oorspronkelijke aanleg. Reeds voor de Tweede Wereldoorlog werd het oorspronkelijke hoofdgebouw (De Hoogstraat 8, LSM 36A), een herenhuis, uitgebreid met een revalidatiekliniek. Nu herbergt het een asielzoekerscentrum. Bijzonder is het uit 1915 daterende poortgebouw (De Hoogstraat 6, LSM 36B), waar oorspronkelijk de toegangsweg naar het hoofdgebouw onder door liep.

Van het huis 'Dartheuvel' is alleen de uit het gebied rond Den Haag afkomstige theekoepel in de inventarisatie opgenomen (LSM 17). In het interieur bevinden zich fraaie reliëfs met oogsttaferelen. De oorspronkelijke dakkoepel met loden leien moest ten gevolge van vandalisme worden vervangen door het huidoge tentdak.

4.11 WONINGEN EN WONINGBOUWCOMPLEXEN

Arbeiderswoning, 1 woonlaag
Deze kleine, door een zadeldak gedekte woningen hebben in de begane grond slechts één of twee kamers. Molenweg 2 (LSM 57) is een voorbeeld van dit type. Een dergelijke vrijstaande arbeiderswoning wordt ook wel daggelderswoning genoemd.

Arbeiderswoning, 1 1/2 woonlaag
Dit type woningen heeft op zolder extra staruimte, die is gecreëerd middels een mansardekap of een borstwering op de muren van de begane grond (vaak herkenbaar aan de muurankers in de zijgevels). Ze zijn doorgaans gebouwd na 1901, toen in de Woningwet minimum-afmetingen voor woonhuizen werden vastgesteld. De woningen onder mansardekap worden ook wel burgerwoonhuizen genoemd. Voorbeelden zijn Halfeiken 2 (LSM 29), Hoflaan 3 (LSM 32), Middelweg 36 (LSM 51) en Rijksstraatweg 275 (LSM 99), allemaal gebouwd omstreeks 1905.

Voorbeelden van de woningen met borstwering onder zadeldak zijn de in Delftse-Schoolstijl gebouwde complexjes Hoflaan 16-18, 20-22 en 24-26 (LSM 35) en Vredeoordlaan 1-7 en 9-15 (LSM 116). Ze dateren uit in respectievelijk 1948 en 1949.

Tegenover Hoflaan 16-26 ligt een derde complexje arbeiderswoningen van anderhalve woonlaag, te weten Hoflaan 13-15, 17-19 en 21-23 (LSM 34). In plaats van zadeldaken zijn ze gedekt met schilddaken. Ze werden omstreeks 1930 gebouwd. Aan de Rijksstraatweg en Burgemeester van de Boschstraat vinden we eveneens dergelijke woonhuizen.

Middenstandswoning
Middenstandswoningen zijn met name gebouwd in de jaren twintig en dertig. Het zijn ruim opgezette vrijstaande woningen van één of twee bouwlagen onder overstekende schild- of zadeldaken. Het metselwerk is meestal verdiept gelegen en het kozijnhout is zwaar uitgevoerd. Veel middenstandswoningen zijn gebouwd als twee-onder-één-kap-woningen. Goede voorbeelden zijn Middelweg 6-8 en 10-12 (LSM 49), in 1935 naar ontwerp van architect A. Versteegh uit Maarn gebouwd. Het dubbele woonhuis Rijksstraatweg 39-41 (LSM 72) werd omstreeks 1925 gebouwd, voor de dochters van een Leersumse boer, 'Annamaria' en 'Marianne' genaamd. Rijksstraatweg 107 (LSM82) en Rijksstraatweg 171 (LSM 90) zijn voorbeelden van een enkelvoudige middenstandswoning.

Vrijstaand diep huis
Van dit type woonhuis treffen we opvallend veel voorbeelden aan, met een sterke concentratie aan de Rijksstraatweg en Middenweg. Het vrijstaande diepe huis is een woonhuis, doorgaans van twee ouwlagen, waarbij de lengte groter is dan diepte. De nok van het dak staat haaks op de straat. De term is afgeleid van de in een gevelwand gelegen diepe huizen, die we in Leersum nergens aantreffen. Bij de Leersumse vrijstaande dipe huizen zien we een voorkeur voor een mansardekap. Bovendien zijn veel woningen versierd met banden, strekken, lisenen en bewerkte windveren, zoals Middelweg 5 (LSM 48), Middelweg 36 (LSM 51), Rijksstraatweg 34-36 (LSM 70) en Rijksstraatweg 61 (LSM 76). Deze woningen moeten omstreeks 1900-1905 zijn gebouwd.

Vrijstaand dwars huis
De vrijstaande dwarse huizen hebben een grotere breedte dan diepte en liggen met de nok van het dak evenwijdig aan de straat. Voorbeelden zijn Rijksstraatweg 125-127 (LSM 83) en Rijksstraatweg 181-183 (LSM 91).

Herenhuis
Het herenhuis is een vrijstaand, nagenoeg vierkant huis. Het is symmetrisch van opzet en heeft doorgaans twee bouwlagen onder een afgeknot schilddak. Zowel het hoofdgebouw van 'Dartheide' (Rijksstraatweg 319-321, LSM 100A) als van 'De Hoogstraat' (De Hoogstraat 8, LSM 36A) zouden we tot de herenhuizen kunnen rekenen.

Villa en landhuis
Vanaf het eind van de 19de eeuw kwam de villa- en landhuisbouw op. Het zijn vrijstaande huizen waarbij de villa wordt gekenmerkt door verticaliteit met asymmetrische plattegronden en dakpartijen. Het landhuis heeft doorgaans een horizontale opbouw. Er zijn minder in- en uitspringende delen, met name wat betreft het dak.

Enkele voorbeelden van (kleine) villa's zijn het in 1938 door de Maarnse architect A. Versteegh gebouwde Lomboklaan 3 (LSM 39) en het ongeveer even oude Lomboklaan 6 (LSM 40) van architect J. Van Lunteren uit Doorn. Bijzonder voor Leersum is het rond de eeuwwisseling gebouwde wit gepleisterde huis 'Zonhof' (Rijksstraatweg 138, LSM 85) met de risalerende gevelpartij en het torentje boven de entree.

Haarweg 131 (LSM 28) is een klein landhuis, waarbij de combinatie van stalen en houten raamkozijnen opvalt. 'De Strohoed' (Lomboklaan 17, LSM 42) en 'Halverhoogt' (Lomboklaan 25, LSM 43) zijn grotere landhuizen, beiden gebouwd omstreeks 1930. 'De Strohoed' is wederom een ontwerp van de Maarnse architect A. Versteegh. Een groot landhuis is te vinden in het vakantiepark Ginkelduin, aan de Scherpenzeelseweg (Scherpenzeelseweg 49, LSM 108). Enkele voorbeelden van dubbele landhuizen zijn Hoflaan 9-11 (LSM 33), Middelweg 37-39 (LSM 52) en Rijksstraatweg 189-200 (LSM 92).

De bij de landgoederen en buitenplaatsen behorende villa's en landhuizen zijn reeds in de paragraaf 4.10 aan de orde geweest.

4.12 BOERDERIJEN

In Leersum staan een groot aantal boerderijen, die allemaal behoren tot het hallenhuistype, te weten langhuis-, dwarshuis en krukhuisboerderijen. De landhuisboerderij is het meest voorkomende type, hoewel in Leersum een opvallend groot aantal dwarshuisboerderijen te zien is, met name in de omgeving Boerenbuurt / Roekenes / Kerkweg.

Langhuisboerderij
Kenmerkend voor de langhuisboerderij is, dat woon- en bedrijfsgedeelte in elkaars verlengde onder één kap liggen. De drie oudste langhuisboerderijen in Leersum zijn Bovenhaarweg 12 (LSM 9) met een 17de-eeuws voorhuis en een achterhuis uit 1824, de in oorsprong uit 1770 daterende boerderij 'Groenbergen' (Middelweg 81, LSM 55) en Bremweg 2 (LSM 10) uit 1775. In de eerste helft van de 19de eeuw werd Rijksstraatweg 129 (LSM 84) gebouwd. Ook uit de 19de eeuw dateren een viertal, als type vrij zeldzame, keuterboerderijtjes: Buurtweg 23 (LSM 15), Buurtweg 30 (LSM 16), genaamd 'Betjes Keuken', Molenweg 3 (LSM 58) en Rijksstraatweg 22 (LSM 69). Buurtweg 30 en Rijksstraatweg 22 verkeren nog in oorspronkelijke staat. 'De Traai' (Traaiweg 1, LSM 111) is in 1885 gebouwd en voorzien van een in Leersum zeldzaam Palladiaans venster. Boerenbuurt 9 (LSM 5) en Nieuwe Steeg 18 (LSM 64) werden getuige de jaartalankers gebouwd in respectievelijk 1892 en 1894.

Ook in de 20ste eeuw werden langhuisboerderijen gebouwd. Ginkelseweg 17 (LSM 22), Gooijerdijk 2 (LSM 23) en Nieuwe Steeg 10 (LSM 63) dateren uit de jaren twintig.

Dwarshuisboerderij
Bij de dwarshuisboerderij zien we, zoals de naam reeds aangeeft, dat de kap van het voorhuis haaks op die van het achterhuis staat. Dwarshuisboerderijen kunnen zowel een rechthoekige als een T-vormige plattegrond hebben. Boerenbuurt 1 (LSM 3), Boerenbuurt 3 (LSM 4), Roekenes 1 (LSM 103) en Roekenes 3 (LSM 104) en Kerkweg 4 (LSM 37) zijn een vijftal dwarshuisboerderijen, die tussen de 17de en de eerste helft van de 19de eeuw vlak bij elkaar werden gebouwd. Opvallend is dat ze, met uitzondering van 'Dorpzigt' (Roekenes 3), met de voorgevels van de straat af gewend liggen, naar het open land gekeerd. De boerderijen, waarvan ook de erven voor een groot deel intact zij gebleven,

vormen een bijzonder fraai restant van de agrarische bebouwing aan de rand van de oude dorpskern van Leersum.

Enkele jongere dwarshuisboerderijen zijn Nieuwe Steeg 6 (LSM 61) met jaartalakers 1911 en de monumentale 'Jacobshoeve' (Gooijerdijk 22-24, LSM 24) uit 1922, met de fraaie ronde erker in het voorhuis.

Krukhuisboerderij

Krukhuisboerderijen zijn langhuisboerderijen, waarbij een deel van het voorhuis aan één zijde is uitgebouwd, in principe voor een kaaskamer met opkamer. Deze functie heeft de uitbouw van Boerenbuurt 32 (LSM 6) vermoedelijk wel gehad, maar die van Weidelaan 42 (LSM 118) niet. Weidelaan 42 is een uit 1941 daterende, door de Rhenense architect A.A. van Ommen ontworpen, 'wederopbouw-boerderij'. In oorsprong was het een langhuisboerderij, die pas in 1965 van de uitbouw werd voorzien. Boerenbuurt 32 maakt deel uit van de groep boerderijen aan de Boerenbuurt, Roekenes en Kerkweg, die hierboven is besproken.

Boerenwoning

Kenmerkend voor de boerenwoning is, dat deze wel specifiek voor een agrarische functie is gebouwd, maar min of meer los staat van de bedrijfsgebouwen. Dit is te zien bij Nieuwe Steeg 14 (LSM), Traaijweg 4 (LSM 112), Traaijweg 6 (LSM 113), Zandweg 6-6a (LSM 121) en Zandweg 33 (LSM 122).

Bijgebouwen

Naast de voornoemde hoofdgebouwen, treffen we op de boerenerven diverse bijgebouwen aan, die iets vertellen over de oude agrarische bedrijfsvoering. Veel voorkomend zijn schuren en hooibergen. Hooibergen met een rieten kap en houten roeden staan bij Boerenbuurt 1 (LSM 3), Boerenbuurt 3 (LSM 4), Bovenhaarweg 12 (LSM 9), Middelweg 85 (LSM 56A) en Zandweg 2 (LSM 119). Soms werd de hooiberg gecombineerd met een aantal schuurtjes en heet dan schuurberg. Bremweg 2 (LSM 10), Bremweg 10 (LSM 11), Nieuwe Steeg 10 (LSM 63), Roekenes 1 (LSM 103) en Zandweg 2 (LSM 119) zijn nog in het bezit van dit vrij unieke bijgebouw (hoewel in sommige gevallen sterk gerestaureerd).

Boerenbuurt 3 (LSM 4), Bovenhaarweg 12 (LSM 9), Boerenbuurt 32 (LSM 6) en Rijksstraatweg 1 (LSM 66) bezitten een bakhuis, dat bij de eerste twee boerderijen aan het hoofdgebouw vast gebouwd is. Een zomerhuis annex veestalling is te zien bij Boerenbuurt 32 (LSM 6).

In Leersum treffen we nog uitzonderlijk veel schaapskooien aan, te weten bij de boerderijen Achterweg 6 (LSM 1A), Darthuizerweg 12 (LSM 20A), Boerenbuurt 3 (LSM 4A), Middelweg 85 (LSM 56A) en Zandweg 2 (LSM 119). De voormalige schaapskooi van Boerenbuurt 1 is verplaatst naar het landgoed 'Zuylestein' (LSM 67H). Kenmerkend voor de schaapskooien zijn de laag doorlopende rieten schilddaken en de gepotdekselde houten wanden. De funderingen zijn in de meeste gevallen door baksteen vervangen. Bij Roekenes 1 (LSM 103) staat een schuur, die veel verwantschap vertoont met de schaapskooien, maar als koestal gediend moet hebbben.

Naast de bijgebouwen moeten de karakteristieke groenvoorzieningen op de boerenerven nog genoemd worden, zoals boerentuinen en leilinden. Een fraai voorbeeld van een boerentuin is te zien bij Roekenes 3 (LSM 104), waar moestuin en bloementuin door middel van zandpaadjes en hoge hagen in kleinere stukken zijn verdeeld. Eén gedeelte is omgeven door een fraai houten hekwerk.

4.13 BEDRIJFSGEBOUWEN

De voormalige stoomwasserij 'De Duif' (Maarsbergseweg 23 / LSM 46) is nu in gebruik bij een hout- en metaalwarenbedrijf. Als restant van de voormalige functie zien we nog de achter de wasserij staande schoorsteenpijp. Bij de wasserij behoorde tevens een (nog bestaande) dienstwoning.

Tot de openbare nutsgebouwen in Leersum kunnen we Rijksstraatweg 243 (LSM 98A) rekenen, een voormalig transformatorstation van de PUEM. Voor het pand staat de bijbehorende dienstwoning Rijksstraatweg 241 (LSM 98).